

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΗΣ ΓΕΡΜΑΝΙΚΗΣ ΚΑΤΟΧΗΣ (1941-1944)

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΧΕΙΜΕΡΙΝΟ ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ 2024/2025

Dr. Alexandra Kankeleit
Επιστημονική συνεργάτιδα
Ελεύθερο Πανεπιστήμιο του Βερολίνου
Κέντρο Νέου Ελληνισμού (CeMoG)

0049 176 24404564
a.kankeleit@fu-berlin.de
cemog.fu-berlin.de

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Εισαγωγή

1. Σημασία των γερμανικών αρχαιολογικών σπουδών στην Ελλάδα
 - 1.1. Εξαιρετικοί μελετητές της αρχαιότητας στην Ελλάδα
 - 1.2. Το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο στην Αθήνα
 - 1.3. Η επιρροή της γερμανικής πολιτικής και επιστήμης στους ερευνητές της ελληνικής αρχαιότητας
2. Δομές και οργάνωση κατά τη διάρκεια της ναζιστικής περιόδου
 - 2.1. Η κατάσταση πριν από το 1934
 - 2.2. Η κατάσταση μετά το 1934
 - 2.3. Εισβολή της Βέρμαχτ τον Απρίλιο του 1941
 - 2.4. Διαίρεση της Ελλάδας σε τρεις ζώνες Κατοχής
 - 2.5. Κατάσταση κατά τη διάρκεια της Κατοχής από τις 27.04.1941 έως τις 12.10.1944
3. Το προσωπικό του ΔΑΙ Αθήνας από το 1933-1944
 - 3.1. Διοίκηση και υπάλληλοι από το 1930-1936
 - 3.2. Διοίκηση και εργαζόμενοι από το 1933-1944
 - 3.3. Οι διευθυντές
 - 3.4. Οι υπεύθυνοι των ανασκαφών της Ολυμπίας
4. Δραστηριότητες του ΔΑΙ στην Αθήνα από το 1936-1944
 - 4.1. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 1936 και η «ανασκαφή του Φύρερ»
 - 4.2. Ολυμπία: Ανασκαφές και δημοσιεύσεις
 - 4.3. Ο Κεραμεικός: Ανασκαφές και δημοσιεύσεις
 - 4.4. Κρήτη: Ανασκαφές και δημοσιεύσεις
 - 4.5. Άλλες ανασκαφές και δημοσιεύσεις στη Ελλάδα
5. Η ομάδα για την «προστασία της τέχνης» (Kunstschutz) της Βέρμαχτ
 - 5.1. Ενημερωτικά φυλλάδια και άλλες δημοσιεύσεις
 - 5.2. Αποτύπωση – αρχαιολογική έρευνα πεδίου (Survey και Prospektion) και αεροφωτογράφιση
 - 5.3. Προπαγάνδα και δημόσιες σχέσεις
 - 5.4. Ανασκαφές
6. Διαμάχη με το Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (ERR)
7. Σχέδια της Εταιρείας Κληρονομιάς των Προπατόρων των SS
8. Αρμοδιότητες του Ομοσπονδιακού Γραφείου Εξωτερικών
9. Συγκρούσεις: κλοπές, παράνομες εκσκαφές, υλικές και άυλες ζημιές
 - 9.1. Πολεμικά μέτρα ασφαλείας σε 18 μουσεία
 - 9.2. Ληστεία και καταστροφή
10. Συμπέρασμα και προοπτικές

SLIDE 1

Εισαγωγή

Τον Οκτώβριο του 1944, τα γερμανικά στρατεύματα της Βέρμαχτ αποσύρθηκαν από την Ελλάδα. Άφησαν πίσω τους μια χώρα που χαρακτηριζόταν από καταστροφή, χάος και πείνα.

Τα αποτελέσματα της επί τρεισίμισι χρόνια Κατοχής τους είναι καταστροφικά:

- Απώλεια του 10% του πληθυσμού.
- Μαζικές εκτελέσεις:
Δολοφονία άνω των 130.000 αμάχων, συμπεριλαμβανομένων γυναικών, παιδιών και ηλικιωμένων.
- Κατάσχεση τροφίμων και καυσίμων:
Πάνω από 300.000 θάνατοι από πείνα και κρύο.
- Δολοφονία του 90% των Εβραίων (Σεφαραδίτες και Ρομανιώτες):
πάνω από 60.000 νεκροί.
- Καταστροφή άνω των 100 χωριών.
- Επιπλέον, υπήρχε το αναγκαστικό δάνειο των 476 εκατομμυρίων μάρκων Ράιχ (σήμερα περίπου 11 δισεκατομμύρια ευρώ), το οποίο δεν αποπληρώθηκε ποτέ.

Γνωστοί ιστορικοί όπως ο Χάγκεν Φλάισερ και ο Μαρκ Μαζάουερ, καθώς και πολλοί Έλληνες συνάδελφοί τους, έχουν καταδείξει εντυπωσιακά στην έρευνά τους πώς η χώρα λεηλατήθηκε και τρομοκρατήθηκε συστηματικά κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Ο στόχος των Γερμανών κατακτητών ήταν η πλήρης υποταγή του ελληνικού πληθυσμού.

Στη Γερμανία, τα γεγονότα αυτά είναι σε μεγάλο βαθμό άγνωστα, γεγονός που οφείλεται κατά κύριο λόγο στην επίσημη εξωτερική πολιτική της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας (BRD) από τη δεκαετία του 1950. Στη Λαϊκή Δημοκρατία της Γερμανίας (DDR), η Κατοχή της Ελλάδας από τις γερμανικές δυνάμεις δεν αποτελούσε επίσης σημαντικό ζήτημα.

Μόνο τα τελευταία 20 περίπου χρόνια έχει δοθεί μεγαλύτερη σημασία στις σφαγές που διαπράχθηκαν στην Ελλάδα, ιδίως στα μέσα ενημέρωσης και σε ορισμένα εκπαιδευτικά προγράμματα (συχνά εξαιτίας ιδιωτικής πρωτοβουλίας). Ωστόσο, οι Γερμανοί πολιτικοί είναι αρκετά επιφυλακτικοί και θέλουν να αφήσουν το θέμα πίσω τους το συντομότερο δυνατό.

Το 2000 ο πρόεδρος της Γερμανίας Γιόχανες Ράου έκανε μια πρώτη προσπάθεια προσέγγισης στα Καλάβρυτα («Λυπάμαι»). Το 2014, ο Γιάαχιμ Γκάουκ έγινε ο πρώτος εκπρόσωπος της Γερμανίας που ζήτησε επίσημα συγγνώμη για τα εγκλήματα της Κατοχής: «Και ντρέπομαι που η δημοκρατική Γερμανία, ακόμη και όταν συμφιλιώθηκε με το παρελθόν βήμα προς βήμα, γνώριζε και έμαθε τόσο λίγα για τη γερμανική ενοχή απέναντι στους Έλληνες».

Στην Ελλάδα, από την άλλη πλευρά, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος παραμένει ακόμα πολύ ζωντανός. Εκτός από τη σοβαρή εξειδικευμένη βιβλιογραφία, υπάρχει μια πραγματική έκρηξη βιογραφιών, μυθιστορημάτων και δημοφιλών επιστημονικών πραγματειών για τον ελληνοϊταλικό πόλεμο, την περίοδο της Κατοχής και τον μετέπειτα εμφύλιο πόλεμο. Το γεγονός ότι η περίοδος αυτή βρίσκεται σήμερα στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος δεν προκύπτει μόνο από τις βιτρίνες των βιβλιοπωλείων και τους τίτλους γνωστών ιστοσελίδων, αλλά και από την εστίαση ειδικών ερευνητικών προγραμμάτων και θεμάτων διατριβών στα ελληνικά πανεπιστήμια. Υπάρχουν πολυάριθμα φόρουμ στο διαδίκτυο (στο Facebook, για παράδειγμα) όπου οι άνθρωποι συζητούν για ιστορικά γεγονότα. Εκεί παρουσιάζονται έγγραφα από ιδιωτικά αρχεία, ορισμένα από τα οποία είναι ακόμη αδημοσίευτα.

Μια εικόνα που έχει χαραχτεί στη συλλογική μνήμη των Ελλήνων δείχνει τον αρχαιολόγο Walther Wrede να συνοδεύει τον στρατάρχη Walther von Brauchitsch στην Ακρόπολη τον Απρίλιο του 1941. Ο Wrede ήταν επίσης αναπληρωτής διευθυντής του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στην Αθήνα (1937-44) και περιφερειακός επικεφαλής της εξωτερικής οργάνωσης του NSDAP στην Ελλάδα (1935-44).

Στο πλαίσιο αυτών των ιστορικών αναφορών, ξαφνιάζει το γεγονός ότι τα αρχαιολογικά πολιτιστικά αγαθά επέζησαν σχετικά αλώβητα από τον πόλεμο (καμία σύγκριση με τις καταστροφές από τον πόλεμο στη Μέση Ανατολή,). Όπως θα σας εκθέσω στη διάλεξη μου, η Κατοχή οδήγησε επίσης στη λεηλασία και την καταστροφή αρχαιοτήτων. Ωστόσο, οι απώλειες αυτές είναι μικρές και διαχειρίσιμες σε σχέση με την κλίμακα της ανθρώπινης τραγωδίας που προκάλεσε ο πόλεμος.

Οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στα μέτρα προστασίας που έλαβαν οι Έλληνες αρχαιολόγοι το γεγονός ότι σημαντικά αντικείμενα δεν εκλάπησαν ούτε καταστράφηκαν (για περισσότερες λεπτομέρειες, βλ. τη δημοσίευση του Πετράκου παρακάτω).

Η γερμανική Κατοχή δεν είχε επίσης κανένα ενδιαφέρον να καταστρέψει τους αρχαιολογικούς χώρους. Ως νικητές και εκπρόσωποι του «κορυφαίου πολιτιστικού έθνους», οι Γερμανοί θεωρούσαν τους εαυτούς τους ως τους πραγματικούς συνεχιστές των αρχαίων Ελλήνων και τους άρεσε να ποζάρουν πάνω σε αρχαία σκηνικά (θα δούμε μερικά παραδείγματα στη συνέχεια).

Ήδη από το 1946, μια καταγραφή των ζημιών και των απωλειών από την Κατοχή παρουσιάστηκε σε δύο εκθέσεις σχετικές με την προστασία της πολιτιστικής κληρονομιάς. Η μία εκδόθηκε από το Ελληνικό Υπουργείο Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας (μετέπειτα Υπουργείο Πολιτισμού) και η άλλη από τη Βρετανική Επιτροπή για την Προστασία των Πολιτιστικών Αγαθών (γιατί δύο εκδόσεις; μήπως υπήρχαν πολιτικές σκοπιμότητες;).

Τόσο η ελληνική όσο και η βρετανική έκθεση προστασίας πολιτιστικής κληρονομιάς αναφέρονται στις δηλώσεις των Ελλήνων αρχαιολόγων. Οι εκθέσεις αναφέρουν μόνο παρεμπιπτόντως τον συνεχιζόμενο εμφύλιο πόλεμο στην Ελλάδα. Στη βρετανική απογραφή, οι ζημιές που προκλήθηκαν από τις μάχες μεταξύ του βασιλικού στρατού της συντηρητικής ελληνικής κυβέρνησης (υποστηριζόμενου από το Ηνωμένο Βασίλειο και αργότερα από τις ΗΠΑ) και του λεγόμενου «Δημοκρατικού Στρατού Ελλάδας» (ΔΣΕ) του Κομμουνιστικού Κόμματος της χώρας (υποστηριζόμενου από χώρες του πρώην ανατολικού μπλοκ, όπως η Αλβανία, η Βουλγαρία, η Γιουγκοσλαβία και η Σοβιετική Ένωση) χαρακτηρίζονται γενικά ως ήσσονος σημασίας. Ωστόσο, οι ένοπλες συγκρούσεις επρόκειτο να συνεχιστούν μέχρι το 1949. Μια τελική εκτίμηση του συνόλου των ζημιών δεν έγινε ποτέ!

Και οι δύο εκθέσεις πολιτιστικής προστασίας είναι διαθέσιμες στο διαδίκτυο και εξακολουθούν να αποτελούν έως σήμερα πρωτογενείς πηγές για τους Έλληνες δημοσιογράφους, συγγραφείς και ιστορικούς. Μια επιστημονική επανεκτίμηση των καταλόγων απωλειών από το 1946, επίσης σε συνεργασία με τις πρώην κατοχικές δυνάμεις (Γερμανία, Ιταλία και Βουλγαρία), φαίνεται όλο και πιο δύσκολη και προφανώς δεν υπάρχει προς τούτο πολιτική βούληση.

Οι εκθέσεις προστασίας πολιτιστικής κληρονομιάς δείχνουν ότι από λεηλασίες και καταστροφές επλήγησαν κυρίως μικρότερα μουσεία και συλλογές. Ωστόσο, ήταν οι βυζαντινές εκκλησίες και τα μοναστήρια που υπέστησαν τα μεγαλύτερα πλήγματα κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Πυρπολήθηκαν και καταστράφηκαν στο πλαίσιο αντιποίνων. Ιδιαίτερα επλήγησαν τα μοναστήρια των Μετεώρων στη Θεσσαλία, το μοναστήρι του Οσίου Λουκά στο Στείρι Βοιωτίας, το μοναστήρι του Οσίου Μελετίου στο όρος Κιθαιρώνα και η Αγία Λάβρα κοντά στα Καλάβρυτα.

Όσον αφορά την αρχαιολογία, ο «ανθρώπινος παράγοντας» διαδραματίζει κεντρικό ρόλο. Οι Γερμανοί αρχαιολόγοι, οι οποίοι ήταν συνεργάτες, φίλοι των Ελλήνων επιστημόνων και θεωρούνταν πρότυπα στη δεκαετία του 1930, ξαφνικά λειτούργησαν ως κυρίαρχη φυλή κατά τη διάρκεια της Κατοχής, δίνοντας οδηγίες στους Έλληνες συναδέλφους τους εκμεταλλευόμενοι την προνομιακή κατάσταση για δικούς τους σκοπούς. Ο πόνος του ελληνικού λαού αγνοήθηκε πλήρως. Μια συχνά επαναλαμβανόμενη κατηγορία από την ελληνική πλευρά είναι λοιπόν η «αλαζονεία» και ο «εγωκεντρισμός» των Γερμανών αρχαιολόγων, που μπορεί σχεδόν να χαρακτηριστεί ως «επιστημονικός αυτισμός». Αυτή η ψυχολογική πτυχή εξετάζεται συχνά σε πρόσφατες δημοσιεύσεις Ελλήνων ακαδημαϊκών.

Περίγραμμα της διάλεξης:

- Σημασία της γερμανικής αρχαιολογίας και των κλασικών σπουδών στην Ελλάδα
- Δομικές και οργανωτικές αλλαγές κατά τη διάρκεια της ναζιστικής περιόδου
- Προσωπικό του DAI Αθηνών
- Αρχαιολογικές δραστηριότητες του DAI Αθηνών
- Άλλοι φορείς
- Συγκρούσεις: κλοπές και καταστροφές

SLIDE 2

1. Σημασία των γερμανικών αρχαιολογικών σπουδών στην Ελλάδα

1.1. Εξαιρετικοί μελετητές της αρχαιότητας στην Ελλάδα

Από την εμφάνιση του σύγχρονου ελληνικού κράτους το 1830, οι Γερμανοί μελετητές άσκησαν σημαντική επιρροή στην αρχαιολογική έρευνα και την πολιτιστική ζωή στην Ελλάδα. Ένας λόγος είναι ότι για 30 χρόνια, από το 1832-1862, στην Ελλάδα βασίλευε ο βασιλιάς των Βίτελσμπαχ Όθωνας Α'. Τον διαδέχτηκε ο Γεώργιος Α΄ του δανικού οίκου του Γκλύξμπουργκ. Μέχρι το 1973, οπότε και έπαυσε ο θεσμός της ελληνικής μοναρχίας, βασιλείς ήταν οι απόγονοί του.

Τα θεμέλια για στενές οικονομικές και επιστημονικές ανταλλαγές με τη Γερμανία τέθηκαν τον 19ο αιώνα.

Ο κλασικός αρχαιολόγος και φιλόλογος **Ludwig Ross** (1806-1859) διακρίθηκε στον τομέα των αρχαιοτήτων. Ως εξουσιοδοτημένος αντιπρόσωπος του βασιλιά, ήταν υπεύθυνος για την εποπτεία των αρχαίων μνημείων. Από το 1837 ήταν ο πρώτος καθηγητής αρχαιολογίας στο νεοσύστατο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Κατά τη διάρκεια των ανασκαφών του στην Ακρόπολη, ανέπτυξε νέες, πρωτοποριακές μεθόδους, όπως η παρατήρηση, η τεκμηρίωση και η ανάλυση των ευρημάτων και της στρωματογραφίας.

Τον 20ό αιώνα, ο αρχιτέκτονας και αρχαιολόγος **Wilhelm Dörpfeld** (1853-1940) συνέβαλε αποφασιστικά στη διαμόρφωση της εικόνας του Γερμανού αρχαιολόγου επί ελληνικού εδάφους. Εργαζόταν στην Ολυμπία από τον 19ο αιώνα και είχε συμμετάσχει στις ανασκαφές του **Heinrich Schliemann** στην Τροία και την Τίρυνθα. Το έργο του χαρακτηριζόταν από ακριβή τεκμηρίωση, λεπτομερή έρευνα και έγκυρα αποτελέσματα. Θεωρείται ο θεμελιωτής της επιστημονικής ανασκαφής στην αρχαιολογία. Το 1896, ίδρυσε τη Γερμανική Σχολή στην Αθήνα, η οποία φέρει ακόμη και σήμερα το όνομά του.

Διεθνή συνέδρια και δημοσιεύσεις τιμούν το έργο ζωής και των δύο ερευνητών Ross και Dörpfeld. Τη σημασία τους για την ελληνική αρχαιολογία μπορεί να την διαπιστώσει κανείς ρίχνοντας μια ματιά στη μελέτη του Βασίλη Πετράκου για την «Ιστορία της Αρχαιολογίας στην Ελλάδα», που δημοσιεύτηκε το 2013. Ωστόσο, ο **Johann Joachim Winckelmann** (1717-1768) δεν αναφέρεται σ' αυτήν σχεδόν καθόλου. Δεν έπαιξε παρά ελάχιστο ρόλο, αν έπαιξε καθόλου, στην έρευνα των Ελλήνων αρχαιολόγων.

SLIDE 3

1.2. Το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο στην Αθήνα

Το Τμήμα Αθηνών του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου ιδρύθηκε το 1874 με απόφαση του γερμανικού Ράιχσταγκ. Από το 1888, το Ινστιτούτο στεγάζεται στο κέντρο της Αθήνας, στην οδό Φειδίου 1, χτισμένο από τον Heinrich Schliemann σύμφωνα με τα σχέδια των Wilhelm Dörpfeld και Ernst Ziller. Χάρη στην εξαιρετική βιβλιοθήκη του και την εκτεταμένη φωτογραφική του βιβλιοθήκη, το DAI Athen αποτέλεσε από νωρίς κέντρο ενδιαφέροντος για Γερμανούς και Έλληνες μελετητές.

Το 1930, ο Γερμανός χρονικογράφος Siegfried Mackroth σημείωνε ότι στην Αθήνα «οι πολύτιμες σχέσεις με τους αρχαιολόγους και τους άλλους μελετητές με συντομότερη παρουσία [στην Ελλάδα] βοηθούσαν πάντα στη διατήρηση της

σχέσης με την πατρίδα». Στη μελέτη του για τον «Γερμανισμό στην Ελλάδα», μπόρεσε να αποδείξει ότι σε όλη την Ελλάδα ζούσαν περίπου 560 Γερμανοί, οι οποίοι δραστηριοποιούνταν κυρίως στους τομείς του εμπορίου, της βιομηχανίας και της εκπαίδευσης. Οι αρχαιολόγοι έπαιξαν ιδιαίτερο ρόλο σε αυτό. Είχαν καλές διασυνδέσεις και διέθεταν άριστη γνώση της χώρας και της γλώσσας της. Ορισμένοι από αυτούς είχαν ενταχθεί με τους γάμους τους σε ελληνικές οικογένειες.

Τη δεκαετία του 1930, πολλοί υπάλληλοι του DAI Αθήνας οργανώθηκαν στο NSDAP. Το 1934, ο πρόεδρος του DAI Theodor Wiegand ήταν σε θέση να δηλώσει: «Από όλες τις γερμανικές αρχές στην Αθήνα, το ινστιτούτο μας έχει μακράν τη μεγαλύτερη επιρροή».

Μεταξύ των σημαντικότερων έργων του DAI Athen ήταν οι ανασκαφές στο ιερό του Δία στην Ολυμπία (από το 1875), στον αθηναϊκό Κεραμεικό (από το 1913/1914) και στο Ηραίο της Σάμου (από το 1925).

SLIDE 4

Εκτός από το DAI Athen, υπάρχουν σήμερα στην Ελλάδα άλλα 19 ξένα αρχαιολογικά ινστιτούτα:

https://el.wikipedia.org/wiki/Κατάλογος_ξένων_αρχαιολογικών_ινστιτούτων_στην_Ελλάδα.

Κατά την περίοδο πριν από τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, η αρχαιολογική έρευνα στην Ελλάδα βασίστηκε κυρίως σε ευρισκόμενους στη χώρα σχετικούς φορείς της Γερμανίας, της Γαλλίας, της Μεγάλης Βρετανίας και των Ηνωμένων Πολιτειών.

Οι ακόλουθες μεγάλες ξένες σχολές ιδρύθηκαν τον 19ο αιώνα:

η École française d'Athènes (1846), η Αμερικανική Σχολή Κλασικών Σπουδών στην Αθήνα (1881), η Βρετανική Σχολή στην Αθήνα (1886), το Αυστριακό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο, παράρτημα Αθηνών (1898) και η Scuola Archeologica Italiana di Atene (1909).

SLIDE 5

Από ελληνικής πλευράς, υπάρχει η Αρχαιολογική Εταιρεία Αθηνών (Η Εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία). Ιδρύθηκε το 1837, μόλις 16 χρόνια μετά την «Ελληνική Επανάσταση» (σημερινός Γενικός Γραμματέας: Βασίλης Πετράκος).

Σήμερα, η αρχαιολογική έρευνα στην Ελλάδα χαρακτηρίζεται από ποικιλομορφία και κλίμα συνεργασίας. Αυτό το πολύτιμο πλεονέκτημα έχει αναπτυχθεί με την πάροδο πολλών ετών.

Κατά τη διάρκεια των δύο παγκόσμιων πολέμων του περασμένου αιώνα, ωστόσο, οι σχέσεις μεταξύ των επιστημόνων τέθηκαν σε δοκιμασία.

Εντούτοις, η σχέση μεταξύ των εγχώριων και των εξωτερικών θεσμών – συμμαχίες, αντιπαλότητες και συγκρούσεις στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα – έχει αναλυθεί επιστημονικά μέχρι σήμερα μόνο εν μέρει.

SLIDE 6

1.3. Η επιρροή της γερμανικής πολιτικής και επιστήμης στους ερευνητές της ελληνικής αρχαιότητας

Αρκετοί Έλληνες αρχαιολόγοι είχαν σπουδάσει στη Γερμανία τις δεκαετίες του 1920 και του 30. Τα πανεπιστήμια του Μονάχου, της Χαϊδελβέργης και του Βερολίνου ήταν πολύ δημοφιλή. Γερμανοί καθηγητές δίδασκαν επίσης στο Πανεπιστήμιο Αθηνών (π.χ. Dörpfeld, Karo και Buschor). Ο γερμανικός πολιτισμός και η επιστήμη έχαιραν γενικά μεγάλης εκτίμησης.

Οι ανασκαφές, οι δημοσιεύσεις και τα συνέδρια που διοργανώνονταν με πρωτοβουλία του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου είχαν μεγάλη φήμη μεταξύ των Ελλήνων ειδικών. Οι Έλληνες και οι Γερμανοί αρχαιολόγοι διατηρούσαν φιλικές σχέσεις. Η σχέση τους χαρακτηριζόταν από εμπιστοσύνη και σεβασμό.

Στον πρόλογο της διδακτορικής του διατριβής «Raumordnung im griechischen Städtebau» (Χωροταξία στην ελληνική πολεοδομία), που τυπώθηκε το 1937, ο αρχιτέκτονας (και πολεοδόμος) Κωνσταντίνος Δοξιάδης ευχαρίστησε ρητά τους Βερολινέζους συναδέλφους και «προστάτες» του (Hans Schleif, Daniel Krencker και Theodor Wiegand).

Ένα πτυχίο ή μια υποτροφία στη Γερμανία ήταν ένα σημαντικό βήμα καριέρας, αλλά όχι πάντα προϋπόθεση για μια θέση καθηγητή στην Ελλάδα. Οι περισσότεροι Έλληνες διανοούμενοι ήταν ούτως ή άλλως κοσμοπολίτες και μιλούσαν άπταιστα τουλάχιστον τέσσερις γλώσσες. Πριν από τον πόλεμο, η μορφωμένη μεσαία τάξη έτεινε να προσανατολίζεται πολιτισμικά προς τη Γαλλία.

Αν εξετάσουμε τις βιογραφίες ορισμένων από τους σημαντικότερους Έλληνες αρχαιολόγους και ιστορικούς, γίνεται σαφές πόσο εύκολα μπορούσαν να μεταπηδούν μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών και γλωσσών.

Σημαντικοί Έλληνες κλασικοί λόγιοι και η σχέση τους με τη Γερμανία:

- Μανώλης Ανδρόνικος (1919-1992)
- Κωνσταντίνος Δοξιάδης (1913-1975)
- Χρήστος Καρούζος (1900-1967)
- Σέμνη Καρούζου (1898-1994)
- Σπυρίδων Μαρινάτος (1901-1974)
- Αναστάσιος Ορλάνδος (1887-1979)
- Ιωάννης Τραυλός (1908-1985)

Ας πάρουμε το παράδειγμα του Ιωάννη Τραυλού: είναι περισσότερο γνωστός για το «Εικονογραφικό λεξικό της τοπογραφίας της αρχαίας Αθήνας» [Bildlexikon zur Topographie des antiken Athen]. Ο Τραυλός είχε σπουδάσει στο Πολυτεχνείο της Αθήνας και είχε εργαστεί για την Αμερικανική Σχολή στην Αγορά της Αθήνας από το 1935. Ήταν μαθητής του Αναστάσιου Ορλάνδου, ο οποίος με τη σειρά του είχε σπουδάσει κοντά στον Dörpfeld στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

(Δεν έχει ακόμη αναλυθεί: πολιτικός προσανατολισμός και σχέση των Ελλήνων αρχαιολόγων και αρχιτεκτόνων με τους Γερμανούς συναδέλφους τους κατά τη διάρκεια της Κατοχής – πώς ήταν η αντίσταση ή/και η συνεργασία;)

SLIDE 7

2. Δομές και οργάνωση κατά τη διάρκεια της ναζιστικής περιόδου

Σε μια διατριβή που δημοσιεύθηκε το 2014, παρουσιάζονται οι εξαρτήσεις του DAI Athen από τα γενικά πολιτικά ρεύματα στη Γερμανία και την Ευρώπη.

Καθίσταται σαφές ότι οι υπάλληλοι του DAI είχαν επίσης αντιπροσωπευτική και διαμεσολαβητική λειτουργία εκτός από το ακαδημαϊκό τους έργο. Ειδικότερα στο εξωτερικό, θεωρούνταν επίσημοι εκπρόσωποι του γερμανικού Ράιχ και ήταν υπεύθυνοι για τις δημόσιες σχέσεις, τη διατήρηση διεθνών επαφών και δικτύων.

(σύμφωνα με τις περιγραφές των Mackroth και Wiegand – σχετικά με την κατηγορία της κατασκοπείας;)

2.1. Η κατάσταση πριν από το 1934

Το DAI ήταν ένας θεσμός του Γερμανικού Ράιχ («Reichsanstalt») με δημόσιους υπαλλήλους. Κατά τη διάρκεια της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης, το ινστιτούτο υπαγόταν στο Υπουργείο Εξωτερικών. Η δομή και η κατανομή των αρμοδιοτήτων ήταν σαφώς καθορισμένες. Υπήρχαν μόνο περιστασιακές διαφωνίες σχετικά με τις αρμοδιότητες μεταξύ του Υπουργείου Εξωτερικών και του Υπουργείου Πολιτισμού. Αυτό δεν επηρέασε όμως βασικά τις δραστηριότητες του DAI.

Η πολιτική του Υπουργού Εξωτερικών Gustav Stresemann (1923-1929) ήταν πάντως πολύ ευνοϊκή για το DAI. Του παρασχέθηκε ιδιαίτερη υποστήριξη και έλαβε γενναιόδωρη οικονομική βοήθεια παρά την οικονομική κρίση.

Παρ' όλα αυτά, οι περισσότεροι αρχαιολόγοι στη δεκαετία του 1920 ήταν μάλλον επικριτικοί απέναντι στη νεαρή δημοκρατία και επέμεναν στις εθνικοσυντηρητικές, κυρίως βασιλικές, απόψεις τους.

SLIDE8

2.2. Η κατάσταση μετά το 1934

Κατά τη διάρκεια της ναζιστικής εποχής, οι δομές εξουσίας στη Γερμανία γίνονταν όλο και πιο συγκεχυμένες.

Ο αριθμός των λειτουργιών και των συναφών οργανώσεων αυξήθηκε δραματικά και στον πολιτιστικό τομέα. Οι συνακόλουθες ανταγωνιστικές μάχες είχαν ως στόχο να ωθήσουν σε καλύτερες επιδόσεις και να οδηγήσουν σε εξαιρετικά αποτελέσματα.

Ο μόνιμος ανταγωνισμός μεταξύ των θεσμών και ηγετικών μορφών του ναζιστικού καθεστώτος αποτελούσε επιδίωξη του Χίτλερ και ήταν χαρακτηριστικό στοιχείο ολόκληρου του συστήματος.

Το 1934, το DAI υπήχθη στο Υπουργείο Παιδείας του Ράιχ υπό τον Bernhard Rust. Το Υπουργείο Παιδείας ήταν επομένως ο διάδοχος του Υπουργείου Πολιτισμού.

Αυτή η αναδιοργάνωση δεν φαίνεται να είχε ουσιαστικές συνέπειες για το έργο του τμήματος στην Αθήνα.

Γενικά, οι σχέσεις μεταξύ ελληνικών και γερμανικών θεσμών ήταν στενές και έφτασαν στο αποκορύφωμά τους ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια των θερινών Ολυμπιακών Αγώνων του 1936.

Ωστόσο, το ξέσπασμα του ελληνοϊταλικού πολέμου και η επακόλουθη εισβολή της Βέρμαχτ στην Ελλάδα αποτέλεσαν πραγματικό σημείο καμπής.

SLIDE 9

2.3. Εισβολή της Βέρμαχτ τον Απρίλιο του 1941

Το 1940, η Ιταλία είχε εκφράσει επανειλημμένα τις εδαφικές της διεκδικήσεις έναντι της Ελλάδας με λεκτικές προκλήσεις και επιλεκτικές επιθέσεις. Στις 28 Οκτωβρίου, ο φασίστας ηγέτης της Ιταλίας Μπενίτο Μουσολίνι απαίτησε τελικά ελεύθερη διέλευση και στρατιωτικές βάσεις για τα στρατεύματά του στην Ελλάδα. Ο δικτάτορας Μεταξάς απάντησε με το περίφημο «ΟΧΙ».

Ακολούθησε πόλεμος μεταξύ των ιταλικών και ελληνικών ενόπλων δυνάμεων. Οι μάχες έλαβαν χώρα στη διάρκεια του χειμώνα, κάτω από τις χειρότερες συνθήκες στα βουνά της Ηπείρου. Οι Ιταλοί ήταν ανεπαρκώς προετοιμασμένοι, πήραν λάθος αποφάσεις και συνετρίβησαν από τον ελληνικό στρατό. Τον Απρίλιο του 1941, απωθήθηκαν πλήρως στην αλβανική τους βάση.

Η ήττα των ιταλικών ενόπλων δυνάμεων σήμαινε ότι η Γερμανία έπρεπε να σπεύσει να βοηθήσει τον εταίρο της στον Άξονα. Την 1η Μαρτίου 1941, η Βουλγαρία είχε προσχωρήσει στο Σύμφωνο Τριών Δυνάμεων και επέτρεψε στο Γερμανικό Ράιχ να σταθμεύσει στρατεύματα στο έδαφός της. Η βαλκανική εκστρατεία («Επιχείρηση Μαρίτα») ξεκίνησε στις 6 Απριλίου 1941. Τα γερμανικά στρατεύματα διέσπασαν τη λεγόμενη Γραμμή Μεταξά ήδη από τις 9 Απριλίου 1941. Ο αποδυναμωμένος ελληνικός στρατός δεν μπορούσε να κάνει τίποτα απέναντι στη Βέρμαχτ. Η Αθήνα καταλήφθηκε στις 27 Απριλίου και η σημαία με τη σβάστικα υψώθηκε στην Ακρόπολη. Στα τέλη Μαΐου έπεσε και η Κρήτη έπειτα από σκληρές μάχες («αερομεταφερόμενη επιχείρηση Merkur»).

SLIDE 10

2.4. Διαίρεση της Ελλάδας σε τρεις ζώνες Κατοχής

Ακολούθησε η διαίρεση της Ελλάδας σε τρεις ζώνες Κατοχής:

Η Βουλγαρία κυβέρνησε τη βορειοανατολική Ελλάδα: την ανατολική Μακεδονία και τη βόρεια Θράκη. Η Ιταλία ήταν κυρίως υπεύθυνη για την κεντρική Ελλάδα, τα Ιόνια νησιά και την Πελοπόννησο. Οι δύο μεγαλύτερες πόλεις, η Αθήνα και η Θεσσαλονίκη, αρκετά νησιά του Αιγαίου και πάνω από τη μισή Κρήτη βρίσκονταν στα χέρια των Γερμανών.

Κατά συνέπεια, η ανασκαφή του Κεραμεικού στην Αθήνα ανήκε στη γερμανική ζώνη Κατοχής. Οι δύο άλλες μεγάλες γερμανικές ανασκαφές, η Ολυμπία και η Σάμος, αντιθέτως, βρίσκονταν στην ιταλική ζώνη κατοχής.

Στις 8 Σεπτεμβρίου 1943, η ισορροπία δυνάμεων στην Ελλάδα άλλαξε και πάλι. Με την «Ανακωχή του Κασσίμπιλε», η Ιταλία σφράγισε την παράδοσή της στους Συμμάχους και αποχώρησε επίσημα από τη συμμαχία με το Γερμανικό Ράιχ. Αυτό οδήγησε στη διάλυση της ιταλικής ζώνης Κατοχής, η οποία ενσωματώθηκε πλέον στη γερμανική ζώνη.

SLIDE 11

2.5. Κατάσταση κατά τη διάρκεια της Κατοχής από τις 27.04.1941 έως τις 12.10.1944

Μέχρι τότε, μόνο το DAI, ως ο επίσημος αντιπρόσωπος του Γερμανικού Ράιχ, είχε την κυριαρχία επί των δραστηριοτήτων των Γερμανών αρχαιολόγων στην Ελλάδα. Τώρα εμπλέκονταν πλέον και άλλοι φορείς, μερικοί από αυτούς εκπαιδευμένοι αρχαιολόγοι και ενδεχομένως πρώην συνάδελφοι.

Εκπροσωπούσαν διάφορους οργανισμούς: την Υπηρεσία Προστασίας της Τέχνης της Βέρμαχτ (το «Kunstschutz»), το Πολιτιστικό Τμήμα του Υπουργείου Εξωτερικών στην Αθήνα (ο πολιτιστικός ακόλουθος Erich Boehringer) και το Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (ERR). Η λεγόμενη Εταιρία Προπατορικής Κληρονομιάς («Forschungsgemeinschaft Deutsches Ahnenerbe e.V.») του Heinrich Himmler συμμετείχε επίσης για σύντομο χρονικό διάστημα σε αρχαιολογικές δραστηριότητες στην Ελλάδα.

Επιπλέον, μεμονωμένα μέλη της Βέρμαχτ ήθελαν να πλουτίσουν μέσω ανασκαφών ή λεηλασιών ή να δημιουργήσουν ένα μνημείο για τον εαυτό τους (π.χ. ο στρατηγός Ringel στην Κρήτη).

Ήταν αναπόφευκτο ότι οι αδιαφανείς δομές και τα πολύπλοκα δίκτυα σχέσεων θα οδηγούσαν σε εντάσεις και ενίοτε σε σκληρές μάχες εξουσίας μεταξύ των εκπροσώπων γερμανικών φορέων και υπηρεσιών στην Ελλάδα.

Πριν αναφερθώ λεπτομερέστερα σε αυτή την κατάσταση στην Ελλάδα, θα ήθελα να παρουσιάσω εν συντομία το προσωπικό του τμήματος του DAI στην Αθήνα.

SLIDE 12

3. Το προσωπικό του DAI Αθήνας από το 1933-1944

3.1. Διοίκηση και υπάλληλοι από το 1930-1936

Ο κατάλογος των υπαλλήλων του DAI Athens που παρουσιάζεται εδώ καταρτίστηκε από τον αρχαιολόγο και πρώην διευθυντή του DAI Ulf Jantzen, το όνομα του οποίου θα συναντήσουμε σήμερα συχνά.

Ως διευθυντής του DAI Athen από το 1967 έως το 1974, δημοσίευσε αυτή την επισκόπηση στην επετειακή έκδοση για τον εορτασμό των 100 χρόνων του Ινστιτούτου (γιατί υπήρξε όμως 12ετής καθυστέρηση στην εκτύπωση;).

Όπως βλέπουμε εδώ, ο Georg Karo ήταν επικεφαλής του DAI στην Αθήνα κατά τη διάρκεια της κρίσιμης φάσης από το 1930 έως το 1936. Παρά την εβραϊκή του καταγωγή, κατάφερε να παραμείνει στη θέση αυτή για μεγάλο χρονικό διάστημα. Αναπληρωτής του ήταν ο Walther Wrede. Από τους βοηθούς του θα πρέπει να αναφερθούν εδώ οι Wilhelm Kraiker, Emil Kunze και Roland Hampe.

SLIDE 13

3.2. Διοίκηση και εργαζόμενοι από το 1933-1944

Το 1937 ο Walther Wrede, υψηλόβαθμο μέλος του Εθνικοσοσιαλιστικού Κόμματος, έγινε ο πρώτος διευθυντής του DAI. Αναπληρωτής του ήταν ο Karl Kübler, ο οποίος ήταν υπεύθυνος για τις ανασκαφές στον Κεραμεικό. Ο Otto Walter, ο αρχικός διευθυντής του Αυστριακού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στην Αθήνα, προσχώρησε στο DAI το 1939 (μετά την προσάρτηση της Αυστρίας στο Γερμανικό Ράιχ). Το βυζαντινό τμήμα του Edmund Weigand υπήρχε «μόνο στα χαρτιά» και ως εκ τούτου δεν διαδραμάτιζε σημαντικό ρόλο. Ο Ulf Jantzen εντάχθηκε το 1937 ως νέο μέλος του προσωπικού, αντικαθιστώντας τον Roland Hampe.

Από τον κατάλογο λείπουν οι Emil Kunze, Hans Schleif, Roland Hampe, Friedrich Matz και Gabriel Welter. Ήταν επίσης ενεργοί στην Ελλάδα και βρίσκονταν σε στενή επαφή με το DAI Athen και σε συνεχή διάλογο με τη διεύθυνσή του. Το πώς ακριβώς οριζόταν η σχέση εργασίας δεν έχει ακόμη διευκρινιστεί λεπτομερώς.

Τουλάχιστον πριν από το 1940, όλες οι γερμανικές προσπάθειες στην Ελλάδα γίνονταν σε συνεννόηση και με την υποστήριξη του DAI.

SLIDE 12

3.3. Οι διευθυντές

Για ορισμένους ιδιαίτερα εξέχοντες εκπροσώπους του DAI Athen έχουν δημοσιευτεί βιογραφικές μελέτες. Οι «Lebensbilder» [βιογραφίες] που δημοσίευσαν οι Γερμανοί αρχαιολόγοι Gunnar Brands και Martin Maischberger προσφέρουν νέες προσεγγίσεις και ενδιαφέρουσες πληροφορίες. Ο Klaus Fittschen, επί σειρά ετών Πρώτος Διευθυντής του DAI Athens, έχει επίσης συνεισφέρει άρτια τεκμηριωμένες μελέτες για μεμονωμένα μέλη του προσωπικού.

Ο **Georg Karo** καταγόταν από πλούσια εβραϊκή οικογένεια. Μεγάλωσε στην Ιταλία και ήρθε στη Γερμανία για σπουδές τη δεκαετία του 1880. Από το 1905 εργάστηκε για το DAI στην Αθήνα. Από το 1911 έως το 1916 και στη συνέχεια και πάλι από το 1930 έως το 1936, κατείχε τη θέση του Πρώτου Διευθυντή.

Ήταν συντηρητικών φρονημάτων και γερμανός εθνικιστής [«deutschnational»]. Κατά τη διάρκεια του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, ηγήθηκε ενός δημοσιογραφικού αγώνα κατά του «ψεύδους της πολεμικής ενοχής» και για ένα διάστημα διέκοψε κάθε επαφή με τους Γάλλους συναδέλφους του στην Ελλάδα. Ωστόσο, διατηρούσε φιλικές σχέσεις με τους αγγλόφωνους συναδέλφους του.

Το 1934, ξενάγησε τον Hermann Göring σε αρχαιολογικούς χώρους στην Ελλάδα. Ο Γκέρινγκ υπήρξε ο δεύτερος σημαντικότερος πολιτικός του κράτους, μετά τον Αδόλφο Χίτλερ (ιδρυτής της Gestapo [μυστική κρατική αστυνομία] και επικεφαλής της Luftwaffe [Πολεμική Αεροπορία]).

Ο Κάρο εκμεταλλεύτηκε τη συνάντησή του με τον Γκέρινγκ για να προωθήσει την ανασκαφή στην Ολυμπία και να τονίσει την ανάγκη για περαιτέρω μελέτες και αναστηλώσεις. Η προσήλωσή του συνέβαλε στο γεγονός ότι η γερμανική ανασκαφή στην Ολυμπία έγινε το επίκεντρο του πολιτικού ενδιαφέροντος κατά τη διάρκεια των Ολυμπιακών Αγώνων του Βερολίνου το 1936 και έλαβε τόσο σημαντική προσοχή από τα μέσα ενημέρωσης όσο και οικονομική υποστήριξη.

SLIDE 14-16

Ο Κάρο είχε πολύ καλές διεθνείς διασυνδέσεις. Διατηρούσε φιλικές σχέσεις με τον Έλληνα βασιλιά και τον δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά, μεταξύ άλλων. Το καλοκαίρι του 1939, μάλιστα, παραβρέθηκε σε πάρτι γενεθλίων του Βρετανού αρχαιολόγου Alan Wace (1879-1957) στις Μυκήνες (στη φωτογραφία διακρίνονται επίσης οι Carl Blegen, Κωνσταντίνος Κουρουνιώτης, Σπυρίδων Μαρινάτος και Bert H. Hill).

Ο Κάρο δεν ήταν ευσεβής Εβραίος. Είχε ασπαστεί τον προτεσταντισμό σε νεαρή ηλικία και συμμετείχε ενεργά στην προτεσταντική κοινότητα της Αθήνας. Έβλεπε τον εαυτό του ως πλήρως ενσωματωμένο μέλος της γερμανικής κοινωνίας και ήλπιζε να αποκτήσει την υπηκοότητα του Ράιχ μέσω των πολυάριθμων διασυνδέσεών του (ρήση του Γκέρινγκ: «Εγώ αποφασίζω ποιος είναι Εβραίος!»).

Αν και είχε μεγάλη υποστήριξη από σημαίνοντες κύκλους στη Γερμανία, αναγκάστηκε να μεταναστεύσει στις Ηνωμένες Πολιτείες το φθινόπωρο του 1939. Στην Αμερική, ωστόσο, οι πολιτικές του απόψεις θεωρήθηκαν τόσο ριζοσπαστικές, σχεδόν εθνικοσοσιαλιστικές, που το FBI άνοιξε φάκελο γι' αυτόν. Η κατηγορία ήταν ότι ο Κάρο είχε ενεργήσει ως κατάσκοπος του γερμανικού Ράιχ στην Ελλάδα. Ήταν ύποπτος ως «ανενεργός πράκτορας» [Schläfer]. Μετά τον πόλεμο, ο Κάρο επέστρεψε στη Γερμανία και εγκαταστάθηκε στο Φράιμπουργκ. Εκεί του απονεμήθηκε ο τίτλος του ομότιμου καθηγητή, η διοίκηση του DAI απέφευγε όμως την άμεση επαφή μαζί του.

SLIDE 17

Ο **Walther Wrede** ήταν γιος διακεκριμένου καθηγητή γερμανικής φιλολογίας. Ήρθε στην Ελλάδα τη δεκαετία του 1920 και εργάστηκε από το 1921 έως το 1926 ως καθηγητής και στη συνέχεια ως διευθυντής στα γερμανικά σχολεία της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης (DSA και DST). Το 1927 έγινε Δεύτερος Διευθυντής (Υποδιευθυντής ή Αναπληρωτής Διευθυντής) στο DAI Αθηνών. Είχε καλές σχέσεις με τους προϊσταμένους του, τον Buschor και τον Κάρο. Μια βασική μελέτη του για τα αρχαία τείχη της Αττικής δημοσιεύτηκε το 1933.

Το 1934 έγινε μέλος του NSDAP και συμμετείχε στη νεοσύστατη ελληνική περιφερειακή ομάδα [Landesgruppe Griechenland]. Το 1935 προήχθη στη θέση του επικεφαλής της περιφερειακής ομάδας [Landesgruppenleiter] και έτσι κατείχε το ανώτατο αξίωμα του εθνικοσοσιαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα (οι τοπικοί επικεφαλής των ομάδων στη Ρώμη και το Κάιρο ήταν επίσης αρχαιολόγοι).

Το 1937, ο Wrede διορίστηκε Πρώτος Διευθυντής του DAI Αθηνών. Η κεντρική διεύθυνση στο Βερολίνο είχε αρχικά προγραμματίσει να διορίσει στη θέση αυτή τον αρχιτέκτονα Armin von Gerkan. Ωστόσο, μια παρέμβαση του Rudolf Heß και του Joseph Goebbels οδήγησε σε αναγκαστική μετάθεση σε σύντομο χρονικό διάστημα (Ρούντολφ Ες: υπαρχηγός του Χίτλερ μέχρι το 1941, Γιόζεφ Γκαίμπελς: Υπουργός Προπαγάνδας της Ναζιστικής Γερμανίας). Ο Γκαίμπελς είχε γνωρίσει προσωπικά τον Βρέντε το 1936 κατά τη διάρκεια ενός ταξιδιού στην Ελλάδα και είχε προφανώς αρχίσει να τον εκτιμά. Άλλα έγγραφα αποδεικνύουν ότι ο Wrede είχε επίσης καλές σχέσεις με τον Άλμπερτ Σπέερ

(υπουργός Εξοπλισμών), τον Καρλ Μπραντ (προσωπικός ιατρός του Χίτλερ και ηγετικό στέλεχος του Προγράμματος Ευθανασίας T-4) και τη Λένι Ρίφενσταλ (σκηνοθέτης προπαγανδιστικών ταινιών).

Ο Χίτλερ αποφάσισε τον διορισμό του Wrede ως πρώτου διευθυντή του DAI παρά τη ρητή επιθυμία του προεδρείου της DAI (Theodor Wiegand και Martin Schede). Ήταν η πρώτη φορά που το ναζιστικό καθεστώς παρενέβαινε άμεσα στην πολιτική προσωπικού του DAI.

Ο Wrede ήταν αφοσιωμένος ναζιστής που το επιδείκνυε κραυγαλέα. Τα ημερολόγιά του, αποσπάσματα των οποίων δημοσίευσε το 1942, εκφράζουν ανοιχτά τον ενθουσιασμό του για την Κατοχή της Ελλάδας και την ύψωση της ναζιστικής σημαίας στην Ακρόπολη.

Αυτό έμελλε να οδηγήσει στον πλήρη «εξοστρακισμό» του μετά τον πόλεμο. Άλλοι αρχαιολόγοι, ωστόσο, οι οποίοι ήταν επίσης αφοσιωμένοι ναζιστές αλλά είχαν συμπεριφερθεί πιο συνετά και επιδέξια, επρόκειτο να κάνουν καριέρα στη μεταπολεμική Γερμανία.

Μετά τον πόλεμο, ο Wrede δεν έγινε πλέον δεκτός ως υπάλληλος του DAI. Πήρε πρόωγη σύνταξη και έγινε εθελοντής στην αρχαιολογική συντήρηση μνημείων στη Βάδη-Βυρτεμβέργη [archäologische Denkmalpflege in Baden-Württemberg]. Παραδόξως, ο φάκελος αποναζιστικοποίησής του περιέχει επίσης μια ευνοϊκή δήλωση του Εβραίου επόπτη του διδακτορικού του, του Paul Jacobsthal. Ο Wrede παρέμεινε επίσης «τακτικό μέλος» (Ordentliches Mitglied) του DAI μέχρι το τέλος της ζωής του, κάτι που ήταν και αποτελεί ακόμα μια ιδιαίτερη τιμή που απονέμει το ίδρυμα σε άξιους επιστήμονες.

SLIDE 13

Ο **Karl Kübler** ταξίδεψε για πρώτη φορά στην Ελλάδα το 1926. Εργάστηκε στον Κεραμεικό στην Αθήνα από το 1927 έως το 1943. Στους συνεργάτες του συμπεριλαμβάνονταν, μεταξύ άλλων για κάποιο διάστημα ο Willy Schwabacher και ο Peter Kahane, οι οποίοι ήταν και οι δύο Εβραίοι. Το 1935, ωστόσο, εκδιώχθηκαν από την ανασκαφή και από το DAI Αθηνών. Έγιναν προσωρινά δεκτοί ως ενοικιαστές στο ÖAI στην Αθήνα υπό τη διεύθυνση του Otto Walter. Το 1937 ο Kübler διορίστηκε δεύτερος διευθυντής του DAI Athen. Αφού αναγκάστηκε να εγκαταλείψει την Ελλάδα το 1943, προσφέρθηκε εθελοντικά για στρατιωτική θητεία.

Σχετικά λίγα είναι γνωστά για τον ρόλο του κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Μια γερμανική πολεμική εφημερίδα που μελετώ επί του παρόντος αποκαλύπτει ότι η σύζυγός του, η Bertha Kübler, ήταν πολύ ενεργή στη γερμανική γυναικεία

ομάδα του NSDAP στην Αθήνα. Περισσότερα σχετικά με αυτό το θέμα θα μάθουμε στη συνέχεια του σεμιναρίου μου.

Μετά τον πόλεμο, ο Kübler εγκαταστάθηκε στο Tübingen, όπου εργάστηκε πάνω στο υλικό που είχε συλλέξει στην Αθήνα. Εκεί διατήρησε επαφή με τον Wrede, ο οποίος είχε επίσης μετακομίσει στη Βάδη-Βυρτεμβέργη (Nagold). Ο Kübler δεν επέστρεψε ποτέ στην Ελλάδα μετά τον πόλεμο.

Ο Αυστριακός **Otto Walter** τιμήθηκε πρόσφατα σε μια επετειακή δημοσίευση του ÖAI (Österreichisches Archäologisches Institut), στην οποία μου δόθηκε η δυνατότητα να συμμετάσχω. Ήρθε στην Ελλάδα ήδη από το 1908. Ήταν παντρεμένος με την Ελληνίδα Όλγα Σακκοπούλου. Όπως ήδη αναφέρθηκε, προσέφερε προστασία στους «εξόριστους» στο κτίριο του ÖAI μετά το 1933 (η κυρία Jantzen αναφέρει στα απομνημονεύματά της ότι «Εβραίοι και ομοφυλόφιλοι» βρίσκονταν στο ÖAI πριν από τον πόλεμο).

Το Anschluss της Αυστρίας το 1938 οδήγησε στην ενσωμάτωση του ÖAI στο DAI. Ο Βάλτερ έγινε Δεύτερος Διευθυντής του DAI Αθηνών δίπλα στον Kübler, αλλά δεν είχε πιά σαφώς καθορισμένο πεδίο ευθύνης.

Στους ελληνικούς αρχαιολογικούς κύκλους ο Walter ήταν εξαιρετικά δημοφιλής. Θεωρούνταν ένας από τους λίγους αρχαιολόγους που ήταν «σωστοί» και «άμεμπτοι» κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Ως ο μόνος γερμανόφωνος αρχαιολόγος, λέγεται ότι βοήθησε τους Έλληνες συναδέλφους του με τα προστατευτικά μέτρα στα μουσεία το 1940 (υπάρχει όμως διαφορετική δήλωση του Jantzen).

Στο αρχείο του DAI Athen υπάρχουν επιστολές που έγραψε ο Walter στο ζεύγος αρχαιολόγων Καρούζου αμέσως μετά τον πόλεμο. Είναι πολύ συγκινητικά γράμματα και μαρτυρούν την ενσυναίσθηση και μία σαφώς αυτοκριτική στάση του. Τον στεναχωρούσε επίσης βαθιά το γεγονός ότι έπρεπε να αφήσει την άρρωστη σύζυγό του μόνη της στην Αθήνα το 1944. Δεν επρόκειτο να την ξαναδεί ποτέ.

Μετά τον πόλεμο, το 1948, ο Βάλτερ ανέλαβε μια έδρα στο Πανεπιστήμιο του Σάλτσμπουργκ, και στη συνέχεια στη Βιέννη. Συνταξιοδοτήθηκε το 1953.

Ο Jantzen γράφει για τον Walther ότι ήταν ο πρώτος αρχαιολόγος που οδήγούσε το δικό του αυτοκίνητο στην Αθήνα: «ήταν πολύ εντυπωσιακός, καθημένος, πολύ ψηλότερα από τους γύρω του, σε ένα μεγάλο ανοιχτό αυτοκίνητο, με μοχλό ταχυτήτων και εξωτερική κόρνα στο αμάξι του».

3.4. Οι υπεύθυνοι των ανασκαφών της Ολυμπίας

Ένα από τα σημαντικότερα έργα του DAI τη δεκαετία του 1930 ήταν αναμφίβολα η ανασκαφή του ιερού της Ολυμπίας.

Η πρώτη επίσημη ανασκαφική εκστρατεία πραγματοποιήθηκε την άνοιξη του 1937 υπό τη διεύθυνση του Ulf Jantzen και του Roland Hampe. Από τον Οκτώβριο του 1937, οι Hans Schleif και Emil Kunze ήταν υπεύθυνοι για την ανασκαφή της Ολυμπίας.

Δεν υπάρχει ακόμη εμπειριστατωμένη βιογραφική έρευνα για τους Ulf Jantzen και Roland Hampe. Όσα είναι γνωστά για τη σταδιοδρομία τους, τις πολιτικές απόψεις και δραστηριότητές τους κατά τη διάρκεια της Κατοχής προέρχονται σε μεγάλο βαθμό από τους ίδιους, από δικές τους αναφορές ή δημοσιεύσεις.

Ο Ulf Jantzen ήταν γιος γνωστού ιστορικού τέχνης και εργαζόταν ήδη σε ηλικία 20 ετών για το DAI στη Ρώμη. Το 1936/37 πραγματοποίησε ταξίδια στην Ελλάδα με μια ειδική υποτροφία του DAI (Reisestipendium). Από τον Οκτώβριο του 1937 εργαζόταν ως επιστημονικός συνεργάτης (Referent) για το DAI στην Αθήνα.

Στη νεκρολογία του σημειώνεται ότι ο Γιάντσεν ανέστειλε την ιδιότητα μέλους στο NSDAP και στα SA ήδη από το 1936 μετά από επιμονή της συζύγου του (διάφορες πηγές αποδεικνύουν ότι ο ισχυρισμός αυτός δεν ανταποκρίνεται στην πραγματικότητα).

Το 1940 κλήθηκε σε στρατιωτική θητεία. Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, εργάστηκε για τον Οργανισμό Προστασίας της Τέχνης (Kunstschutz) στην Ελλάδα.

Όταν τα γερμανικά στρατεύματα εγκατέλειψαν την Ελλάδα, έκλεισε μαζί με τον Roland Hampe το DAI στην Αθήνα στις 12 Οκτωβρίου 1944 και παρέδωσε τα κλειδιά στην ελληνική διοίκηση («ανθυπασιπιστής R. Hampe και ο υφιστάμενος του λοχίας U. Jantzen»).

Μετά τον πόλεμο, ο Jantzen συνέχισε την καριέρα του στον ακαδημαϊκό χώρο. Ολοκλήρωσε την υφηγεσία του και τελικά έγινε καθηγητής στο Αμβούργο το 1960.

Από το 1967 έως το 1974, δηλαδή κατά τη διάρκεια της ελληνικής χούντας, κατείχε τη θέση του Πρώτου Διευθυντή στο DAI Αθηνών. Τα απομνημονεύματά του αφήνουν να εννοηθεί ότι εκείνη την περίοδο «έδειχνε αλληλεγγύη στους

απειλούμενους Έλληνες συναδέλφους του» – μια δήλωση που επίσης δεν έχει ακόμη εξεταστεί λεπτομερώς.

Ο Roland Hampe ήταν γιος ενός αξιοσέβαστου καθηγητή Σύγχρονης Ιστορίας. Έλαβε επίσης την ταξιδιωτική υποτροφία (Reisestipendium) του DAI το 1934/35 και έγινε επιστημονικός βοηθός στο DAI Αθηνών το 1936. Το 1937 παντρεύτηκε την Αθηναία Ελένη Δραγούμη. Από το 1938 ήταν βοηθός στο Πανεπιστήμιο του Würzburg, όπου ολοκλήρωσε τη διδακτορική του διατριβή με θέμα τον Ηνίοχο των Δελφών.

Σχετικά λίγα είναι γνωστά για τις πολιτικές απόψεις του Hampe και τις στρατιωτικές του δραστηριότητες κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Από τη βιογραφία του πατέρα του μαθαίνουμε πάντως ότι ο Hampe ήταν μέλος της Reiter-SS (μεραρχία ιππικού) από το 1933.

Προφανώς ο Χάμπε ταξίδευε μεταξύ Γερμανίας και Ελλάδας κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Είχε άριστες σχέσεις με τη Βέρμαχτ και την οργάνωση προστασίας της τέχνης στην Ελλάδα. Ως διερμηνέας του στρατηγού Felmy, συμμετείχε τελικά στην οργάνωση της αποχώρησης της γερμανικής Βέρμαχτ από την Ελλάδα το 1944.

Αμέσως μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, ο Χάμπε έγινε καθηγητής στο Κίελο. Ακολούθησε μια μετάκληση στο Μάιντς και, τέλος, στη Χαϊδελβέργη, όπου παρέμεινε μέχρι τη συνταξιοδότησή του.

Στην ιστοσελίδα του Πανεπιστημίου της Χαϊδελβέργης αναφέρεται ότι ο Χάμπε «κατά τη διάρκεια του ναζιστικού καθεστώτος στη Γερμανία (...) είχε δυσκολίες να διοριστεί ως λέκτορας (Dozent)».

Οι λόγοι και το ακριβές ιστορικό (ηλικία, ενεργός ρόλος στην πολεμική προσπάθεια, πολιτικές πεποιθήσεις) παραμένουν ένα μυστήριο.

Το 1950, ο Hampe δημοσίευσε μια ανασκόπηση των εκθέσεων πολιτιστικής προστασίας που αναφέρθηκαν παραπάνω. Η αξιολόγησή του για τις εκθέσεις που συντάξαν οι Έλληνες και οι Βρετανοί μοιάζει σε μεγάλο βαθμό σαν μια απολογία λογαριασμό της υπηρεσίας για την προστασία της τέχνης από τη Βέρμαχτ. Το DAI Αθηνών αναφέρεται μόνο παρεμπιπτόντως.

Κατηγοριοποιεί πολλές υποτιθέμενες κλοπές ως προσωρινές «εκτοπίσεις». Δηλαδή υποστηρίζει ότι τα περισσότερα κλεμμένα αντικείμενα επέστρεψαν στην Ελλάδα μετά το τέλος του πολέμου.

Κατά τη γνώμη του, σχετικά με μικρά αντικείμενα πρόκειται για την κοινή «λήψη σουβενίρ» (αναμνηστικά).

Ο Hampe απαριθμεί τις ζημιές που προκάλεσαν τα ελληνικά, ιταλικά ή βρετανικά στρατεύματα και επισημαίνει ότι η γερμανική ομάδα για την προστασία της τέχνης (το Kunstschutz) εκπλήρωνε αποδεδειγμένα τον αρχικό της σκοπό, δηλαδή την «προστασία της τέχνης». Το μόνο μειονέκτημα της προστασίας της τέχνης ήταν η έλλειψη προσωπικού και πόρων.

Παραμένει ασαφές από πού αντλεί τις λεπτομερείς πληροφορίες του. Είναι εξαιρετικά καλά ενημερωμένος σχετικά με την πρόοδο ορισμένων αρχαιολογικών εκστρατειών και την τύχη ορισμένων θησαυρών τέχνης. Γνωρίζει επίσης όλες τις λεπτομέρειες των γερμανικών εγγράφων και κατηγορεί τους Έλληνες συναδέλφους του ότι τα αναπαράγουν «αποσπασματικά και χωρίς νόημα».

Αναφέροντας αρκετές φορές τον εμφύλιο πόλεμο («ελληνοβρετανικές εχθροπραξίες», «αντάρτικες μάχες»), η γερμανική Κατοχή μοιάζει περισσότερο με ένα ακίνδυνο επεισόδιο που δεν ξεφεύγει σοβαρά από το ιστορικό πλαίσιο: «Αυτά τα παράλληλα παραδείγματα αφαιρούν το κεντρί της μοναδικότητας από τα γεγονότα κατά τη διάρκεια της Κατοχής και συνεπώς μεγάλο μέρος του αιχμηρού χαρακτήρα τους».

Σε μια άλλη μονογραφία που εκδόθηκε το 1955, ο Hampe τονίζει πώς ο ίδιος, ως διερμηνέας του στρατηγού Hellmuth Felmy, συνέδραμε στο να μην καταστραφεί η Αθήνα όταν οι Γερμανοί στρατιώτες αποσύρθηκαν το φθινόπωρο του 1944.

SLIDE 20

Στα τέλη του 1937, ο Emil Kunze και ο Hans Schleif ανέλαβαν τη διεύθυνση της ανασκαφής στην Ολυμπία. Αυτή η θέση έπρεπε να καλυφθεί από αρχαιότερους και εμπειρότερους επιστήμονες, γεγονός που απαιτούσε προηγούμενες εσωτερικές συμφωνίες και μια μακρά διαδικασία συντονισμού στο Βερολίνο. Ως αρχιτέκτονας, ο Schleif ήταν υπεύθυνος για τεχνικά θέματα, την ιστορία της αρχιτεκτονικής (Bauforschung) και τα αντίστοιχα σχέδια καθώς και λεπτομέρειες των μεμονωμένων αντικειμένων. Ο Kunze ανέλαβε το αρχαιολογικό μέρος, συντονίζοντας την ανασκαφή, τις εργασίες αποκατάστασης και τις δημοσιεύσεις.

Στη σχετική βιβλιογραφία γίνεται λόγος για «δυσάρεστες συγκρούσεις και εντάσεις» μεταξύ των δύο ανασκαφικών ομάδων. Σε γενικές γραμμές, τα έγγραφα περιέχουν στοιχεία για έντονο ανταγωνισμό και μια ενίοτε πολύ επιθετική ατμόσφαιρα μεταξύ των διαφόρων αρχαιολόγων – φαινόμενο που μπορεί να αποδοθεί στη γενικότερη κατάσταση και στο μόνιμο ανταγωνισμό που διέτρεχε όλους τους τομείς διεύθυνσης εκσκαφών στη Γερμανία.

Και οι δύο διευθυντές της ανασκαφής υπάγονταν στον διευθυντή του DAI Αθηνών, Walther Wrede. Μπορούσαν όμως να ενεργούν, να εργάζονται και να δημοσιεύουν ανεξάρτητα από αυτόν λόγω της εξειδίκευσής τους. Παραδόξως σχετικά λίγα έχουν γραφτεί για τον Emil Kunze. (Για τον Emil Kunze έχουν παραδόξως γραφτεί σχετικά λίγα). Οι νεκρολογίες του επικεντρώνονται μόνο στην επιστημονική και επαγγελματική του σταδιοδρομία. Παρά τη μεγάλη σημασία του για το DAI Athen, δεν έχει συμπεριληφθεί στα «Lebensbilder» των Brands και Maischberger.

Ο Kunze ήρθε στην Ελλάδα το 1926/27 ως υπότροφος (Reisestipendiat). Συμμετείχε σε διάφορες ανασκαφές, μεταξύ άλλων στην Τίρυνθα και τον Ορχομενό. Το 1931 παντρεύτηκε την Ελληνίδα Αθηνά Δρίνη, η οποία ήταν στενή φίλη της γνωστού αρχαιολόγου Σέμνης Καρούζου.

Το 1937 διορίστηκε υπάλληλος στο τμήμα της Αθήνας και επικεφαλής των ανασκαφών στην Ολυμπία. Οι ανασκαφές εκεί σταμάτησαν το 1943 λόγω της πορείας του πολέμου (παράδοση των Ιταλών, σφαγές στην Πελοπόννησο, κατάληψη της Ολυμπίας από τους αντάρτες).

Το 1950 επέστρεψε στην Ελλάδα μετά από πρόσκληση της Βρετανικής Σχολής Αθηνών. Άδραξε την ευκαιρία για να πραγματοποιήσει συνομιλίες με Έλληνες φίλους και υπηρεσιακές μονάδες. Παρά τις αντιρρήσεις των Συμμάχων, το ελληνικό κράτος ήταν διατεθειμένο να επαναλειτουργήσει το κτίριο του DAI. Στις αρχές του καλοκαιριού του 1951, το DAI Athen μπόρεσε να συνεχίσει το έργο του στην Ελλάδα. Το φθινόπωρο του 1952 συνεχίστηκαν οι ανασκαφές στην Ολυμπία και τη Σάμο. Ο Kunze ήταν ο Πρώτος διευθυντής (Erster Direktor) του DAI Αθηνών από το 1951 έως το 1966.

Το υλικό για τον **Hans Schleif** είναι σχετικά πλούσιο. Υπάρχουν ήδη τέσσερις λεπτομερείς μελέτες για τη ζωή και τον ρόλο του κατά τη διάρκεια της ναζιστικής περιόδου (Klaus Herrmann, Veit Stürmer, Stephan Lehmann και Julian Klein).

Στο θεατρικό έργο «Hans Schleif – μια αναζήτηση στοιχείων» (Hans Schleif – eine Spurensuche), ο ηθοποιός Matthias Neukirch έχει αφιερώσει μια πολύ προσωπική ματιά στη ζωή του παππού του. Μαζί με τον σκηνοθέτη Julian Klein πραγματοποίησε εντατική έρευνα και εντόπισε σημαντικά έγγραφα και πληροφορίες σε ιδιωτικά και κρατικά αρχεία.

Το 1927/28, ο Schleif έλαβε την ταξιδιωτική υποτροφία του DAI, και μάλιστα μαζί με τον Karl Kübler. Όταν ο διάσημος αρχαιολόγος Wilhelm Dörpfeld τυφλώθηκε προς τα τέλη της δεκαετίας του 1920, ο Schleif έγινε το δεξί του

χέρι. Ο Dörpfeld υπήρξε ο σημαντικότερος μέντορας και πατρικός του φίλος. Έτσι και ο χαρακτηρισμός «Dörpfeld & Sohn» κυκλοφόρησε στους αρχαιολογικούς κύκλους.

Ο Schleif ήταν εξαιρετικά ταλαντούχος και φιλόδοξος. Ήταν καταξιωμένος αρχιτέκτονας και ερευνητής της ιστορίας κτιρίων και φιλοδοξούσε να γίνει καθηγητής στο TU Βερολίνου.

Ωστόσο, τα πράγματα εξελίχθηκαν εντελώς διαφορετικά: από το 1937 έως το 1942 ήταν μαζί με τον Kunze υπεύθυνος για την ανασκαφή στην Ολυμπία. Το 1938 διορίστηκε αξιωματούχος του Ράιχ στο DAI. Παράλληλα, είχε όμως και μια ταχέως ανερχόμενη καριέρα στα SS. Από το 1935, συμμετείχε στην οργάνωση του Χίμλερ «Γερμανική προγονική κληρονομιά» (Forschungsgemeinschaft Deutsches Ahnenerbe e. V.) και ανήκε στην ηγετική ελίτ των SS.

Από το 1939, ο Schleif ήταν υπεύθυνος για την κατάσχεση πολιτιστικών αγαθών και την ανασκαφή των SS στο Biskupin της Πολωνίας. Το κατά πόσο συμμετείχε και σε εγκληματικές δραστηριότητες στην Ελλάδα δεν μπορεί να αποδειχθεί προς το παρόν (πιθανώς ως μέλος της υπηρεσίας ασφαλείας, της μυστικής υπηρεσίας των SS και της NSDPA).

Από το 1943, ο Schleif κατείχε ηγετική θέση στην οικονομική και διοικητική κεντρική υπηρεσία των SS στο Βερολίνο. Εκεί, στο Γραφείο Γ για τις Κατασκευές υπό τον αρχηγό της ομάδας SS Hans Kammler [Amt C für Bauwesen unter SS-Gruppenführer Hans Kammler], συμμετείχε στην επέκταση της υπόγειας παραγωγής όπλων και στην κατασκευή στρατοπέδων συγκέντρωσης.

Ο Schleif έγινε το δεξί χέρι του Kammler και διέθετε μεγάλη εκ των έσω γνώση εντός του προσωπικού. Σε αυτή τη θέση, πρέπει να γνώριζε για την καταναγκαστική εργασία των αιχμαλώτων πολέμου [Arbeitseinsatz der Kriegsgefangenen] και την εξόντωση των κρατουμένων των στρατοπέδων συγκέντρωσης. Πολύ λίγα είναι όμως γνωστά για την άμεση εμπλοκή και ευθύνη του.

Στις 27 Απριλίου 1945, ο Hans Schleif σκότωσε τη δεύτερη σύζυγό του, τους δύο δίδυμους γιους του και στη συνέχεια αυτοκτόνησε.

SLIDE 21

Στην Ολυμπία, ο Schleif υποστηρίχθηκε μεταξύ άλλων από τους δύο αρχιτέκτονες Ulrich Schneider (1911-1945;) και Ernst Samesreuther (1908-1995). Η κόρη του Samesreuther, η οποία ζει στο Darmstadt, διαθέτει μια συλλογή φωτογραφιών από αυτή την περίοδο, τις οποίες δεν επιθυμεί να

δημοσιεύσει. Είναι πιθανό ότι αυτές θα μπορούσαν να δώσουν περαιτέρω στοιχεία για τις ανασκαφές στην Ολυμπία.

SLIDE 22

4. Δραστηριότητες του DAI στην Αθήνα από το 1936-1944

Μετά την παρουσίαση των σημαντικότερων προσώπων, παρουσιάζεται τώρα λεπτομερέστερα ο τομέας δραστηριότητάς τους.

4.1. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 1936 και η «ανασκαφή του Φύρερ»

Οι Ολυμπιακοί Αγώνες του 1936 οδήγησαν σε σημαντική εντατικοποίηση των σχέσεων μεταξύ Γερμανίας και Ελλάδας. Πραγματοποιήθηκαν ζηηρές ανταλλαγές σε όλα τα επίπεδα - πολιτικό, πολιτιστικό, οικονομικό και στρατιωτικό. Έλληνες πολιτικοί και στρατιωτικοί χρησιμοποίησαν την επίσκεψη στους Ολυμπιακούς Αγώνες στο Βερολίνο για να συνάψουν συμφωνίες και να αγοράσουν νέα όπλα.

Ο αξιωματούχος του αθλητισμού (Sportfunktionär) Carl Diem βοήθησε στην εκλαϊκευση του ελληνικού πολιτισμού στο γερμανικό κοινό. Αυτός εγκαινίασε την Ολυμπιακή λαμπαδηδρομία, η οποία δεν υπήρχε με αυτή τη μορφή στην αρχαιότητα. Οι φωτογραφίες του Έλληνα λαμπαδηδρόμου Κωνσταντίνου Κονδύλη έκαναν τον γύρο του κόσμου το 1936. Η δημοτικότητα της Ελλάδας είχε φτάσει στο απόγειό της.

Η Leni Riefenstahl γύρισε την ταινία της «Olympia» το 1936. Είχε ως σύμβουλο την Ελληνίδα φωτογράφο Nelly's (Έλλη Σουγιουλτζόγλου). Στην Ελλάδα, έλαβε πρόσθετη υποστήριξη από τον Walther Wrede, ο οποίος ήταν τότε ακόμα Δεύτερος Διευθυντής του DAI. Αναδημιούργησε τη σκηνή της λαμπαδηδρομίας στην «Ολυμπία» με τον ρωσικής καταγωγής Anatol Dobriansky επειδή δεν της άρεσε η εμφάνιση του Κωνσταντίνου Κονδύλη. Η Riefenstahl έλαβε συνολικά 1,5 εκατομμύριο μάρκα του Ράιχ (συμπεριλαμβανομένης μιας αμοιβής 400.000 RM) για την υλοποίηση της ταινίας «Olympia».

Η Ελλάδα γνώρισε μια πραγματική έκρηξη δημοφιλίας από γερμανικής πλευράς. Η γερμανική ταξιδιωτική λογοτεχνία για την Ελλάδα έγινε περιζήτητη. Γερμανοί τουρίστες ταξίδεψαν για πρώτη φορά σε μεγάλους αριθμούς στη χώρα και επισκέφθηκαν τους μεγάλους αρχαιολογικούς χώρους στην Αθήνα, τους Δελφούς, την Ολυμπία κ.λπ.

Το DAI επωφελήθηκε επίσης από τον ενθουσιασμό για την ελληνική αρχαιότητα στη Γερμανία, ο οποίος τροφοδοτήθηκε από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Οι Ολυμπιακοί Αγώνες αποτέλεσαν την κινητήρια δύναμη για την ανασκαφή μεγάλης κλίμακας στην Ολυμπία. Χαρακτηρίστηκε ως «ανασκαφή του Φύρερ» (Führer-Grabung) και χρηματοδοτήθηκε απευθείας από τον Χίτλερ από τα έσοδα του βιβλίου του «Mein Kampf» (50.000 RM ετησίως).

Οι γερμανικές εφημερίδες αναφέρθηκαν εκτενώς στο υψηλού κύρους έργο του DAI. Η αρχαιολογική έρευνα βρέθηκε στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος των μέσων ενημέρωσης όσο σπάνια στο παρελθόν και απολάμβανε μεγάλης φήμης στο γερμανικό κοινό.

Το ξέσπασμα του Β' Παγκοσμίου Πολέμου τον Σεπτέμβριο του 1939 δεν περιόρισε αρχικά τις δραστηριότητες της DAI στην Ελλάδα. Μόλις ένα χρόνο αργότερα, ο ελληνοϊταλικός πόλεμος οδήγησε στο κλείσιμο όλων των ανασκαφών με εντολή της ελληνικής κυβέρνησης. Η παύση διήρκεσε περίπου 8 μήνες. Αμέσως μετά την εισβολή της Βέρμαχτ τον Απρίλιο του 1941, το Ινστιτούτο επανέλαβε τις ανασκαφικές του δραστηριότητες. Αυτές επικεντρώθηκαν τότε κυρίως στην Ολυμπία και τον Κεραμεικό.

SLIDE 23

4.2. Ολυμπία: Ανασκαφές και δημοσιεύσεις

Η ανασκαφή στην Ολυμπία συνεχίστηκε στις 14 Μαΐου 1941. Η νέα κατάσταση αποτελούσε σίγουρα πλεονέκτημα για το DAI, καθώς είχε πλέον την υποστήριξη του στρατού και των SS. Τον Νοέμβριο του 1941, μια ομάδα έρευνας της Βέρμαχτ συνέταξε ένα νέο σχέδιο του χώρου.

Μια σειρά δημοσιεύσεων τεκμηριώνει την αδιάλειπτη συνέχεια της αρχαιολογικής έρευνας πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την Κατοχή. Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος υπήρξε μόνο μια σύντομη διακοπή. Ακολούθησαν οι μεγάλες αρχαιολογικές ανασκαφές στην Ολυμπία. Η φάση μετά το 1944, κατά τη διάρκεια της οποίας έκλεισε το DAI Αθηνών, χρησιμοποιήθηκε τελικά για την ολοκλήρωση των ερευνητικών πρακτικών (Grabungsbericht).

Δημοσιεύσεις για την Ολυμπία:

- E. Kunze und H. Schleif, Berichte über die Ausgrabungen in Olympia I. Herbst 1936-Frühjahr 1937 (1937)
- E. Kunze und H. Schleif, Berichte über die Ausgrabungen in Olympia II. Winter 1937/38 (1938)

- E. Kunze und H. Schleif, Berichte über die Ausgrabungen in Olympia III. Winter 1938/39. Mit Beiträgen von R. Eilmann (1939)
- E. Kunze und H. Schleif, **Berichte über die Ausgrabungen in Olympia IV.** 1940 und 1941. Mit Beiträgen von R. Eilmann und U. Jantzen (1944)
- E. Kunze und Hans Schleif, **Olympische Forschungen I** (1944)
- E. Kunze, Archaische Schildbänder. Ein Beitrag zur frühgriechischen Bildgeschichte und Sagenüberlieferung, **Olympische Forschungen II** (1950)
- E. Kunze, Berichte über die Ausgrabungen in Olympia V. Winter 1941 und 1942. Herbst 1952. Mit Beiträgen von H.-V. Herrmann und H. Weber (1956)

SLIDE 24

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής ολοκληρώθηκε ο τέταρτος τόμος των πρακτικών για τις ανασκαφές στην Ολυμπία. Στο πρόλογο του 1944, οι Kunze και Schleif ευχαριστούν ιδιαίτερα τον Reichsführer Heinrich Himmler για τη χορήγηση άδειας στον Sturmbannführer (βαθμός αντίστοιχος του Ταγματάρχη) Hans Schleif για τις εργασίες στην Ολυμπία. Αναφέρεται επίσης ρητά η εισβολή των γερμανικών στρατευμάτων στην Ελλάδα:

«Στις 6 Απριλίου 1941, γερμανικά στρατεύματα πέρασαν τα ελληνικά σύνορα και στις 27 Απριλίου, γερμανικά ορεινά στρατεύματα πάτησαν το πόδι τους στο έδαφος της Αθήνας. Στις 28 Απριλίου, ένα απόσπασμα του Leibstandarte SS Adolf Hitler ήταν η μόνη ενιαία μονάδα που έφτασε στην Ολυμπία. Ο διοικητής του, ο SS-Obergruppenführer (βαθμός αντίστοιχος του Αντιστράτηγου) Serrp Dietrich, συγκέντρωσε την ομάδα του στο Ολυμπιακό Στάδιο και εκφώνησε λόγο στους στρατιώτες του Φύρερ σε αυτόν τον τιμητικό χώρο». (Αναδημοσίευση μετά τον πόλεμο με ένα επεξεργασμένο και αναθεωρημένο κείμενο, βλ. Lehmann)

SLIDE 25

Οι ανασκαφές του DAI Athen επικεντρώθηκαν στην περίμετρο της περιοχής του ιερού χώρου της Ολυμπίας: στάδιο καθώς και στις ρωμαϊκές εγκαταστάσεις στο Λεωνίδαίο και στον Κλαδέο. Επιπλέον ο Schleif καταπιάστηκε με τη νέα δημοσίευση του Φιλιππείου στην Ολυμπία.

SLIDE 26-27

Περίπου την ίδια εποχή με τους Kunze και Schleif, ο Roland Hampe δημοσίευσε τα ευρήματά του για την Olympia σε περιοδικά που απευθύνονταν σε ένα ευρύτερο κοινό («populärwissenschaftlich»: εκλαϊκευμένη επιστήμη).

Το ειδησεογραφικό περιοδικό «Forschungen und Fortschritte» είχε ημερήσιο χαρακτήρα και χρησιμοποιήθηκε κυρίως για πολιτιστική προπαγάνδα στο εξωτερικό. Το περιοδικό «Pantheon. Eine Zeitschrift für Wissenschaft und Kunst» απευθυνόταν επίσης σε διεθνές κοινό.

- R. Hampe und U. Jantzen, Die Grabung im Frühjahr 1937, Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts 53, 1937, S. 25-97
- R. Hampe, Ein bronzenes Beschlagblech aus Olympia. Nachtrag zum Grabungsbericht 1937, Archäologischer Anzeiger. Beiblatt zum Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts. Berlin. (53) 1938, Sp. 359-369
- R. Hampe, Die neuen deutschen Ausgrabungen in Olympia, Die Antike 14, 1938, S. 243-248
- R. Hampe, Olympia. Die Grabung im Frühjahr 1937, Forschungen und Fortschritte 14, 1938, S. 277-279
- R. Hampe, Neue Funde aus Olympia, Die Antike 15, 1939, S. 19-50
- R. Hampe, Olympiafunde (eine Auswahl), Pantheon 27, 1941, S. 97-101
- R. Hampe, Olympiafunde, Pantheon 29, 1942, S. 125-128

SLIDE 28

4.3. Ο Κεραμεικός: Ανασκαφές και δημοσιεύσεις

Οι εργασίες στον Κεραμεικό συνεχίστηκαν επίσης κατά τη διάρκεια της Κατοχής χωρίς σημαντικές περικοπές.

Δημοσιεύσεις για τον Κεραμεικό:

- W. Kraiker, Kerameikos. Ergebnisse der Ausgrabungen I. Die Nekropolen des 12. bis 10. Jahrhunderts (1939)
- K. Gebauer, Ausgrabungen im Kerameikos, AA 1940, S. 308–362
- H. Riemann, Kerameikos. Ergebnisse der Ausgrabungen II. Die Skulpturen vom 5. Jahrhundert bis in Römische Zeit (1940)
- W. Peek, Kerameikos. Ergebnisse der Ausgrabungen III. Inschriften, Ostraka, Fluchtafeln (1941)
- K. Kübler, in: H. Berve (Hrsg.), Das neue Bild der Antike (1942) Bd. I S. 35ff.
- K. Kübler, Kerameikos. Ergebnisse der Ausgrabungen IV. Neufunde aus der Nekropole des 11. und 10. Jahrhunderts (1943)
- K. Kübler, Kerameikos. Ergebnisse der Ausgrabungen V 1. Die Nekropole des 10. bis 8. Jhs. (1954)

Ο Peek, ο οποίος ήταν ενεργός στην τοπική ομάδα του NSDAP στην Αθήνα από το 1934, αφιέρωσε τον τρίτο τόμο του, που εκδόθηκε το 1941, στους «Φίλους στην Αθήνα».

Η ιστορία της επιστήμης δεν έχει ακόμη ασχοληθεί με το ερώτημα κατά πόσο οι εξωτερικές πολιτικές συνθήκες στη Γερμανία και την Ελλάδα επηρέασαν την κατεύθυνση της έρευνας και τη μορφή και το περιεχόμενο των δημοσιεύσεων. Δεν είναι επίσης γνωστό αν κορυφαίοι πολιτικοί όπως ο Χίτλερ, ο Γκέμπελς, ο Ες και ο Γκέρινγκ ήταν γενικά ικανοποιημένοι από τα ευρήματα των αρχαιολόγων και το γνωστοποίησαν δημόσια.

Σε κάθε περίπτωση, ακόμη και κατά τη διάρκεια της ναζιστικής περιόδου, το DAI έδωσε έμφαση σε έναν σοβαρό και επιστημονικό τρόπο εργασίας. Τα βιβλία που παρουσιάζονται είναι πρότυπα έργα που ισχύουν ακόμη και σήμερα.

SLIDE 29

4.4. Κρήτη: Ανασκαφές και δημοσιεύσεις

Περαιτέρω αρχαιολογικές δραστηριότητες διεξήχθησαν στην Κρήτη το 1942 σε συνεργασία με το Kunstschutz και τη Βέρμαχτ.

Ο Alexander Andrae, στρατηγός της Luftwaffe, ήθελε να ξεκινήσει ένα πρωτοποριακό αρχαιολογικό έργο μεγάλης κλίμακας στην Κρήτη. Για τον σκοπό αυτό, χρησιμοποίησε τους ειδικούς από την Kunstschutz, από το DAI και άλλους εξωτερικούς αρχαιολόγους. Μια ολόκληρη αρμάδα Γερμανών αρχαιολόγων συνέρρευσε τότε στην Κρήτη για να βρει τον πιο αποδοτικό χώρο για μια ανασκαφή. Καθώς ο στρατηγός γινόταν όλο και πιο ανυπόμονος, συμφώνησε τελικά σε αρκετές μικρές ανασκαφές στη δυτική και κεντρική Κρήτη. Ωστόσο, το προσδοκώμενο εύρημα του αιώνα δεν ανακαλύφθηκε. Τα αποτελέσματα των πολλών μικρότερων ερευνών δημοσιεύτηκαν το 1951 από τον Γερμανό αρχαιολόγο Friedrich Matz, ο οποίος επίσης συμμετείχε στην αποστολή.

Στις αρχές της δεκαετίας του 1950, δημοσιεύτηκαν μερικές βιβλιοκρισίες στα αγγλικά και γαλλικά για τον τόμο του Matz. Αν και επισημαίνεται ότι η έρευνα για την Κρήτη μπορούσε να διεξαχθεί μόνο στο πλαίσιο του πολέμου και της στρατιωτικής Κατοχής του νησιού, αυτό δεν φαίνεται να έχει επηρεάσει την επιστημονική ποιότητα του έργου. Φαίνεται ότι οι κριτικές του βιβλίου είναι σταθερά θετικές!

SLIDE 30

4.5. Άλλες ανασκαφές και δημοσιεύσεις στη Ελλάδα

Οι αρχαιολογικές δραστηριότητες του Γερμανού αρχαιολόγου **Gabriel Welter** κατά τη διάρκεια της Κατοχής είναι εξαιρετικά αμφιλεγόμενες. Η συμμετοχή του στην προαναφερθείσα δράση στην Κρήτη αποδεικνύει ότι ήταν καλά δικτυωμένος με το DAI και την Kunstschutz.

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής, ο Welter έμεινε κυρίως στο νησί της Αίγινας, όπου διατηρούσε ένα μεγάλο σπίτι. Σε ορισμένους ντόπιους άφησε αρνητική εντύπωση.

Ο Αιγινήτης Αργύρης Φορτούνας κατέγραψε στα απομνημονεύματά του ότι ο Welter λειτούργησε ως διοικητής κατά τη διάρκεια της Κατοχής και προσέφερε αρκετές φορές τις υπηρεσίες του στο γραφείο του διοικητή. Λέγεται ότι συμμετείχε σε παράνομες ανασκαφές και σε κλοπές αρχαίων αντικειμένων.

Ο Φορτούνας γράφει: «Ο ρόλος αυτού του ανθρώπου εκείνη την εποχή ήταν αδιαφανής και δύσκολα κατανοητός. Αυτό το είπα και στον εγγονό του, ο οποίος (...) ήρθε στην Αίγινα το καλοκαίρι του 2011. Ένας συμπαθής νεαρός Ολλανδός που πραγματικά επηρεάστηκε όταν του μίλησα για τη συμπεριφορά του παππού του κατά τη διάρκεια της Κατοχής».

Μετά τον πόλεμο, ο Welter παντρεύτηκε την Ελληνίδα Marika Stini και παρέμεινε στην Ελλάδα μέχρι το θάνατό του.

SLIDE 31

5. Η ομάδα για την «προστασία της τέχνης» (Kunstschutz) της Βέρμαχτ

Τα όρια μεταξύ των επίσημων μελών του DAI Athen και του προσωπικού της Kunstschutz ήταν ρευστά. Κατ' αρχήν, η Kunstschutz ήταν μια επίλεκτη δύναμη, ο διευρυμένος στρατιωτικός βραχίονας της DAI.

Χάρη στις καλές επαφές του στο Βερολίνο, ο πρόεδρος του DAI Martin Schede ήταν σε θέση να επηρεάζει άμεσα το ποιος επιλεγόταν για την Kunstschutz στην Ελλάδα. Πολλά στελέχη της Kunstschutz, όπως ο Ulf Jantzen και ο Wilhelm Kraiker, ήταν γνωστοί στο DAI στην Αθήνα ως πρώην υπάλληλοι.

(Η Kunstschutz ήταν επίσης ένας τρόπος για να αποφύγει κανείς να σταλεί στο μέτωπο.)

5.1. Ενημερωτικά φυλλάδια και άλλες δημοσιεύσεις

Συντόνισαν την έκδοση των «Φυλλαδίων για τον Γερμανό στρατιώτη στους ιστορικούς τόπους της Ελλάδας». Εκτυπώθηκαν συνολικά 466.200 αντίτυπα, από τα οποία σχετικά λίγα έχουν διασωθεί μέχρι σήμερα λόγω της κακής ποιότητας του χαρτιού.

Τα φυλλάδια περιείχαν αρχαιολογικές πληροφορίες καθώς και οδηγίες συμπεριφοράς για τους Γερμανούς στρατιώτες:

- «Στρατιώτες, σεβαστείτε τα ερείπια, τα οποία έχουν επιβιώσει εδώ και χιλιάδες χρόνια και θα πρέπει να παραμείνουν για άλλα τόσα.
- Όποιος χαράζει το όνομά του στο μάρμαρο, αλλοιώνει τη μαρτυρία ενός σπουδαίου παρελθόντος.
- Η τέχνη και ο πολιτισμός του ελληνικού πολιτισμού έχουν αξιοποιηθεί και ζωντανέψει από την ενέργεια και το πνεύμα των Γερμανών ανδρών.
- Το να ουρεί κανείς σε μαρμάρινες στήλες αλλοιώνει το μάρμαρο, καταστρέφει τα έργα τέχνης και συνιστά ανυπακοή».

Εκτός από τα φυλλάδια, κατά τη διάρκεια της Κατοχής εκδόθηκαν επίσης τιμητικές συλλογές και πλούσια εικονογραφημένα βιβλία, στα οποία συνέβαλαν σημαντικοί ακαδημαϊκοί όπως οι Andreas Rumpf, Gerhardt Rodenwaldt, Ernst Buschor και Wolfgang Schadewaldt.

Το βιβλίο για την Πελοπόννησο που εκδόθηκε το 1944 έφερε στην σελίδα τίτλου την επιγραφή «Από στρατιώτες για στρατιώτες»!

SLIDE 32

Οι υπάλληλοι της Kunstschutz εκμεταλλεύονταν αδίστακτα το υλικό που είχαν συλλέξει κατά τη διάρκεια της Κατοχής για μεταγενέστερη έρευνα και δημοσιεύσεις. Στη δεκαετία του 1950, για παράδειγμα, εκδόθηκε το θεμελιώδες έργο «Ελληνικές σπουδές» των Kirsten και Kraiker.

SLIDE 33

5.2. Αποτύπωση – αρχαιολογική έρευνα πεδίου (Survey και Prospektion) και αεροφωτογράφιση

Κατά τη διάρκεια της Κατοχής δημιουργήθηκε ένα εκτεταμένο αρχείο αεροφωτογραφιών της Ελλάδας. Χρησιμοποιήθηκαν υπάρχουσες

αεροφωτογραφίες και χάρτες από τις ελληνικές αρχές και δημιουργήθηκε μεγάλος αριθμός νέων φωτογραφιών με τη βοήθεια της γερμανικής Luftwaffe. Μόλις τα τελευταία χρόνια άρχισε το DAI την ψηφιοποίηση και επιστημονική επεξεργασία του υλικού που σώζεται ακόμα.

Μεταξύ Ιουνίου και Οκτωβρίου 1941, η Luftwaffe τράβηξε συνολικά 11.000 φωτογραφίες για το DAI. Πρόκειται κυρίως για σειριακές φωτογραφικές λήψεις (Reihenaufnahmen) της Αθήνας και της Αττικής. Το 1942, η συλλογή συμπληρώθηκε με αεροφωτογραφίες από την Κρήτη. Δεν επιτεύχθηκε όμως ο στόχος της καταγραφής ολόκληρης της Ελλάδας από αέρος. Τα περισσότερα από τα αρνητικά των αεροφωτογραφιών έχουν πλέον χαθεί ή είναι δύσκολο να εντοπιστούν.

Τα θετικά (φωτογραφικές εκτυπώσεις) βρίσκονται κυρίως στο αρχείο του DAI Αθηνών και μπορούν να τα δουν εκεί οι ενδιαφερόμενοι ερευνητές. Είναι κατατοπιστικές φωτογραφίες από τη σημερινή οπτική γωνία, καθώς η Αθήνα και η Αττική έχουν αλλάξει και επεκταθεί σημαντικά τα τελευταία 80 χρόνια.

Αεροφωτογραφία από το 1941: Ελληνική Αγορά με Ναό του Ηφαίστου, λόφο των Νυμφών, λόφο Φιλοπάππου και Πνύκα.
(Ευχαριστούμε το DAI Athen και ιδιαίτερα τους αρμόδιους υπαλλήλους του DAI για την υποστήριξή του)

Αεροφωτογραφία από το 2013 (google earth): αλλαγμένη χάραξη δρόμου, δεν υπάρχει πλέον πέρασμα μπροστά από το ναό, μεγαλύτεροι χώροι πρασίνου, τουριστική χρήση.

SLIDE 34-36

5.3. Προπαγάνδα και δημόσιες σχέσεις

Ένα άλλο σημείο που έχει ήδη αναφερθεί στην εισαγωγή είναι η προπαγανδιστική χρήση των αρχαίων χώρων. Οι πολιτικοί και τα μέλη της Βέρμαχτ λάτρευαν να ποζάρουν σε αρχαία σκηνικά και να εκφράζουν έτσι την πολιτιστική ανωτερότητα της Γερμανίας. Υπάρχει πλούσιο φωτογραφικό υλικό που μαρτυρεί αυτή την στάση. Κατά τη διάρκεια των επισκέψεών τους, οι στρατιώτες συχνά συνοδεύονταν από αρχαιολόγους του DAI ή εκπροσώπους της προστασίας της τέχνης.

Φωτογραφίες: γνωστό παράδειγμα από την Ακρόπολη στην Αθήνα (κλοπή της σημαίας με τη σβάστικα και στην Ολυμπία)

Φωτογραφίες: λιγότερο γνωστές φωτογραφίες βοηθών ειδησεογραφικών μέσων (Nachrichtenhelferinnen) και ενός φωτογράφου > Φωτογραφικό αρχείο Heinrich Hoffmann (προσωπικός φωτογράφος του Χίτλερ και πεθερός του Baldur von Schirach)

SLIDE 37

Φωτογραφία: η Βέρμαχτ στους Δελφούς (Facebook, χωρίς ημερομηνία, δεν αποδίδεται σε συγκεκριμένο φωτογράφο – οι Δελφοί ήταν μια ανασκαφή της γαλλικής σχολής)

SLIDE 38

Φωτογραφία: η Βέρμαχτ στη Φαιστό της Κρήτης, αθλητικές ασκήσεις χρήση φουσαρμόνικας (ιταλική ανασκαφή – από το 1950 με εβραίο διευθυντή ανασκαφών, τον Doro Levi)

SLIDE 39

5.4. Ανασκαφές

Αμέσως μετά την κατάληψη της Κρήτης, ο διοικητής της 5ης Ορεινής Μεραρχίας (Kommandeur der 5. Gebirgsdivision), Julius Ringel, διέταξε ανασκαφές στην Κνωσό (βρετανικός αρχαιολογικός χώρος). Αυτές πραγματοποιήθηκαν το φθινόπωρο του 1941 σε μια έκταση διαστάσεων 20 x 20 μέτρων κοντά στο Μικρό Ανάκτορο. Η ανασκαφική ομάδα αποτελείτο από Έλληνες αιχμαλώτους πολέμου. Ο Ulf Jantzen από την Kunstschutz συμμετείχε επίσης και συντόνιζε τις δραστηριότητες.

(για μια λεπτομερή περιγραφή των γεγονότων, βλέπε Hiller von Gaertringen)

SLIDE 40-41

6. Διαμάχη με το Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (ERR)

Το Einsatzstab Reichsleiter Rosenberg (ERR) ιδρύθηκε το 1940. Πήρε το όνομά του από τον επικεφαλής ιδεολόγο του NSDAP Άλφρεντ Ρόζενμπεργκ.

(1941-45 Υπουργός του Ράιχ για τα κατεχόμενα ανατολικά εδάφη, καταδικάστηκε σε θάνατο το 1946 στη δίκη της Νυρεμβέργης για εγκλήματα πολέμου)

Ήταν μια «Ειδική Ομάδα Δράσης» που ήταν υπεύθυνη για την κλοπή και τη λεηλασία των πολιτιστικών θησαυρών στα κατεχόμενα εδάφη. Στη λεία της περιλαμβάνονταν επίσης τιμαλφή (κοσμήματα, έργα τέχνης και πολύτιμα βιβλία) από εβραϊκές περιουσίες.

Πέντε ειδικές μονάδες δραστηριοποιήθηκαν για την ERR στην Ελλάδα. Δύο από αυτές εστίαζαν στην αρχαιολογία: η Ειδική Μονάδα Προϊστορίας και η Ειδική Μονάδα Αρχαιολογίας. Οι δραστηριότητές τους αποσκοπούσαν στην υποστήριξη της φυλετικής-εθνοτικής ιδεολογίας – της ανάδυσης του ελληνικού πολιτισμού υπό την επίδραση των εκ Βορρά εισηγμένων φύλων (nordische Einwanderer). Για παράδειγμα, ο αρχαιολόγος Otto Wilhelm von Vacano προσπάθησε να αποδείξει τα επιθυμητά «ίχνη του προελληνικού, δηλαδή γερμανικού (germanisch), πληθυσμού» κατά τις ανασκαφές του στην περιοχή γύρω από τη Σπάρτη.

Ζητήθηκε άδεια από την ελληνική κυβέρνηση για ανασκαφές στη Θεσσαλία, την Εύβοια και τη Λακωνία. Ωστόσο, μια πολύ αιχμηρά διατυπωμένη επιστολή του αρχαιολόγου Richard Harder από το Ειδικό Επιτελείο Αρχαιοτήτων προς τον πληρεξούσιο της Αυτοκρατορίας στην Ελλάδα καθιστά σαφές ότι αυτή η επίσημη πράξη ήταν μια καθαρή «φάρσα».

SLIDE 42-43

Ο Reinerth πραγματοποίησε τοπογραφικές έρευνες στη Λακωνία καθώς και ανασκαφές στη Χαλκίδα και κοντά στο Βελεστίνο. Κατά τη διάρκεια του πολέμου, το ανασκαφικό υλικό μεταφέρθηκε παράνομα στη Γερμανία.

Μόλις πριν από λίγα χρόνια κάποια από τα αντικείμενα «ανακαλύφθηκαν ξανά» στο Μουσείο για κατασκευές με πασσάλους στο νερό στη περιοχή της λίμνης της Κωνσταντίας (Pfahlbaumuseum am Bodensee). Ως διευθυντής του μουσείου για πολλά χρόνια, ο Hans Reinerth μπόρεσε να αποθηκεύσει το υλικό εκεί ανενόχλητος για αρκετές δεκαετίες.

Ο διάδοχός του, ο σημερινός διευθυντής Gunter Schöbel, τα επέστρεψε στην Ελλάδα σε επίσημη τελετή. Επί του παρόντος ετοιμάζει μια δημοσίευση για το θέμα.

Στην περίπτωση αυτή, είναι επίσης ενδιαφέρον το γεγονός ότι τα έργα που ξεκίνησαν κατά τη διάρκεια της Κατοχής μπόρεσαν να συνεχιστούν χωρίς διακοπή μετά τον πόλεμο. Τη δεκαετία του 1950, ο προϊστορικός αρχαιολόγος Vladimir Miložić πραγματοποίησε ανασκαφές στη Θεσσαλία. Πιθανώς είχε στη διάθεσή του έγγραφα των υπαλλήλων της ERR Reinerth και Stössel.
(Σημείωση του Gunter Schöbel)

SLIDE 44

Χάρτης: οι βόρειες γερμανικές φυλές ως φορείς πολιτισμού (εξαπλώθηκαν μέχρι την Κίνα, την Ινδία και τη Σιβηρία)

Το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο αντιτάχθηκε ανοιχτά στο ERR. Δεν το ενοχλούσε ο ιδεολογικός του προσανατολισμός, αλλά κυρίως φοβόταν την απώλεια εξουσίας. Οι ανασκαφές που διεξήγαγε ο Hans Reinerth αποτέλεσαν την κύρια αιτία των διαφωνιών σχετικά με τις αρμοδιότητες. Με τη βοήθεια του Υπουργείου Εξωτερικών, το ERR εμποδίστηκε τελικά να διεξάγει επίσημα άλλες ανασκαφές στην Ελλάδα από το 1942 και μετά (θα εξεταστεί ακόμη λεπτομερέστερα).

SLIDE 45

Χάρτης του «Monument Man» Ισαάκ Μπένκοβιτς από το 1946- απεικόνιση των επιδρομών του ERR

SLIDE 46

7. Σχέδια της Εταιρείας Κληρονομιάς των Προπατόρων των SS (Forschungsgemeinschaft Deutsches Ahnenerbe e. V.)

Η Εταιρεία της προποτορικής Κληρονομιάς των SS του Χίμλερ «Das Ahnenerbe» ακολουθούσε παρόμοια ιδεολογία με την υπηρεσία Ρόζενμπεργκ. Σκοπός των «ερευνών» της ήταν να αποδείξει την προέλευση της άριας φυλής από τον Βορρά και την καταγωγή των αρχαίων Ελλήνων από τις γερμανικές φυλές – ένα αποτέλεσμα που ήταν, φυσικά, ήδη προκαθορισμένο.

Εικόνα:

Ο Χίμλερ αναθέτει στην «Ahnenerbe» να αποδείξει ότι ο ελληνορωμαϊκός πολιτισμός ήταν δημιούργημα των γερμανικών φυλών. Η ιδέα τού ήρθε κατά τη διάρκεια ενός επαγγελματικού ταξιδιού στην Ιταλία.

Έμβλημα:στήλη του Irmin (ανεξάρτητη θεότητα των Σαξόνων) με στυλιζαρισμένο ουρανό και ρούνους SS

Τον Μάιο του 1941, ο Χίμλερ ξεναγήθηκε στη Σπάρτη από τον Schleif). Γεννήθηκε η ιδέα ενός κοινού προγράμματος. Ο Χίμλερ υπέβαλε τότε αίτηση στο DAI για άδεια ανασκαφής, επισημαίνοντας ότι θα χρηματοδοτούσε τις έρευνες από δικά του χρήματα. Ο κύριος υπεύθυνος θα ήταν ο «SS-Hauptsturmführer (βαθμός αντίστοιχος του Λοχαγού) Prof. Dr. Schleif». Παρά την υποστήριξη του DAI και την επίσημη άδεια του ελληνικού Υπουργείου Πολιτισμού, η ανασκαφή δεν πραγματοποιήθηκε. (άγνωστο μέχρι σήμερα ιστορικό)

SLIDE 47

8. Αρμοδιότητες του Ομοσπονδιακού Γραφείου Εξωτερικών

Από το 1940, ο αρχαιολόγος Erich Boehringer εργάστηκε ως πολιτιστικός ακόλουθος (Kulturattaché) στη γερμανική πρεσβεία στην Αθήνα. Είχε στενή σχέση με το προσωπικό του DAI και ως μέλος του Υπουργείου Εξωτερικών φρόντισε, μεταξύ άλλων, να μην κλείσουν τα ξένα αρχαιολογικά ινστιτούτα στην Αθήνα κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Φέρεται επίσης να απέτρεψε την κατάσχεση των κτιρίων τους από τη Βέρμαχτ. Συμμετείχε ενεργά στην εκδίωξη του ERR από την Ελλάδα.

Το 1946, ο Boehringer έλαβε θέση καθηγητή στο Γκέτινγκεν για «κλασική αρχαιολογία, ανασκαφές, αρχαία εικονογραφία και νομισματική». Το 1954 εξελέγη πρόεδρος του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στο Βερολίνο.

SLIDE 48-53

9. Συγκρούσεις: κλοπές, παράνομες εκσκαφές, υλικές και άυλες ζημιές

9.1. Πολεμικά μέτρα ασφαλείας σε 18 μουσεία

Από ελληνικής πλευράς, ο επικείμενος πόλεμος με την Ιταλία οδήγησε σε μια σειρά προστατευτικών μέτρων.

Ήδη από τον Ιούνιο του 1940, ο υπουργός Πολιτισμού, Ν. Σπέντζος, απαγόρευσε τη χορήγηση αδειών έρευνας στην Ελλάδα. Όλες οι ανασκαφές,

συμπεριλαμβανομένων εκείνων του DAI στην Ολυμπία, τη Σάμο και τον Κεραμεικό, έπρεπε να σταματήσουν.

Στις 20 Ιουνίου 1940 διατάχθηκαν τα πρώτα προστατευτικά μέτρα στα μουσεία. Προτεραιότητα ήταν η ασφαλής φύλαξη των εκθεμάτων. Τα περισσότερα γλυπτά θάφτηκαν. Για το σκοπό αυτό, σκάφτηκαν τάφροι στις αίθουσες των μουσείων, στις οποίες τα μαρμάρινα και χάλκινα αγάλματα καλύφθηκαν με άμμο. Αρχαία πηγάδια, τάφοι και σπήλαια χρησιμοποιήθηκαν επίσης ως κρυψώνες.

Μικρότερα αντικείμενα, όπως αγγεία ή χάλκινα φύλλα (Bronzebleche), φυλάσσονταν σε ξύλινα κουτιά. Τα νομίσματα κλειδώνονταν σε τραπεζικά θησαυροφυλάκια. Μπροστά από τα μουσεία ανεγέρθηκαν προτειχίσματα από σάκους άμμου.

Αυτά τα μέτρα για την προστασία των αρχαίων θησαυρών τέχνης αποτυπώνονται σε εντυπωσιακές φωτογραφίες.

Έγγραφα από τα αρχεία της Αρχαιολογικής Εταιρείας Αθηνών αποδεικνύουν ότι κατά τη διάρκεια της Κατοχής, οι αρχές προστασίας της τέχνης επέμεναν επανειλημμένα να επανατοποθετηθούν οι αρχαιότητες και να επαναλειτουργήσουν τα μουσεία. Στις περισσότερες περιπτώσεις, η Ελληνική Υπηρεσία Αρχαιοτήτων μπόρεσε να αποκρούσει με επιτυχία αυτές τις απαιτήσεις.

Μόνο μετά την Κατοχή, και σε ορισμένες περιπτώσεις μόνο μετά τον εμφύλιο πόλεμο, τα αντικείμενα έγιναν και πάλι προσβάσιμα στους αρχικούς εκθεσιακούς χώρους τους.

SLIDE 54-58

9.2. Ληστεία και καταστροφή

Οι Γερμανοί στρατιώτες εισήλθαν παράνομα σε μουσεία, ανασκαφές και ιδιωτικές συλλογές. Έκλεβαν κυρίως μικρά αντικείμενα που μπορούσαν να κρύψουν και να μεταφέρουν εύκολα.

Κατά τη διάρκεια μιας ξενάγησης αξιωματικών στο Μουσείο του Κεραμεικού, εξαφανίστηκε ένας αρχαϊκός μελανόμορφος πίναξ. Ο τότε βοηθός του DAI Kurt Gebauer θεωρήθηκε υπεύθυνος γι' αυτή την κλοπή (επίσης από τους Kübler και

Boehringer;). Όμως πέθανε νέος, το 1942, σε συντριβή αεροπλάνου κατά τη διάρκεια πολεμικής επιχείρησης.

(Ιντριγκες και συκοφαντίες σύμφωνα με την Jutta Stroszeck και τον εγγονό του Gregor Gebauer – γενική τάση στη Γερμανία και στο DAI να κατηγορούνται για όλα τα εγκλήματα είτε οι νεκροί είτε οι ανοιχτά φανατικοί ναζί)

Πολλοί Γερμανοί στρατιωτικοί εκμεταλλεύτηκαν την πείνα και αγόρασαν αρχαία και βυζαντινά αντικείμενα σε εξευτελιστικά χαμηλές τιμές.

Αυτό κατέστη επίσης δυνατό με την υποστήριξη των αρχαιολόγων και του προσωπικού της DAI.

(Έρευνα της Dagmar Stutzinger για το αρχαιολογικό μουσείο της Φρανκφούρτης: «Λίγο μετά τον πόλεμο, το μουσείο απέκτησε από ιδιώτη ένα κυκλαδικό ειδώλιο, το οποίο ο Hans Süsserott είχε πιθανότατα φέρει από την παραμονή του στην Ελλάδα. Σύμφωνα με τον ίδιο, βρέθηκε κατά τη διάρκεια της κατασκευής του Χρηματιστηρίου Αθηνών το 1941/2. Δεν είναι γνωστό αν απέκτησε το ειδώλιο απευθείας από το εργοτάξιο ή από το εμπόριο έργων τέχνης, γεγονός που θα καθιστούσε την τοποθεσία κάπως ύποπτη»).

SLIDE 56

Οι ζημιές ήταν ανυπολόγιστες όταν αρχαίοι χώροι, όπως το ιερό του Ποσειδώνα στο Σούνιο, μετατράπηκαν σε σύγχρονες οχυρώσεις.

SLIDE 57

Κλάπηκαν επίσης μεγαλύτερα αντικείμενα, όπως ένα ρωμαϊκό άγαλμα γυναίκας από την Αγορά της Θεσσαλονίκης. Ανακαλύφθηκε από Γερμανούς στρατιώτες το 1944 κατά τη διάρκεια ανασκαφών για οχυρώσεις.

Αρχικά μεταφέρθηκε στη Βιέννη, στη συνέχεια εκτέθηκε προσωρινά στην κατοικία του Χίτλερ στο Berchtesgarden και στη συνέχεια στην κατοικία του Γκέμπελς στο Grundlsee. Μετά το τέλος του πολέμου, ανακαλύφθηκε μαζί με άλλους θησαυρούς τέχνης που είχαν λεηλατηθεί από διάφορες χώρες σε μια αλυκή στο Bad Aussee. Μετά από μια στάση στο Μόναχο, επέστρεψε τελικά στη Θεσσαλονίκη τον Νοέμβριο του 1946.

SLIDE 58

Μία από τις πιο γνωστές κλοπές ήταν επίσης ένα αρχαϊκό μαρμάρινο λιοντάρι από το νησί των Κυθήρων. Ένα άρθρο στο γερμανικό περιοδικό

«Archäologischer Anzeiger» του 1948/49 αναφέρει την αφαίρεση του αγάλματος από τον Γερμανό συνταγματάρχη Brunz.

Το λιοντάρι βρέθηκε σε ένα σκυρωρυχείο στο Βρανδεμβούργο τη δεκαετία του 1950. Η ΓΛΔ επέστρεψε το εκπληκτικό εύρημα στο ελληνικό κράτος.

SLIDE 59-60

10. Συμπέρασμα και προοπτικές

Κατά την παρουσίασή μου, κατέστη σαφές ότι οι ζημιές σε αρχαιολογικό υλικό στην Ελλάδα είναι δύσκολο να εκτιμηθούν. Οι ελλειπείς ή κατεστραμμένοι κατάλογοι απογραφής και η έλλειψη προσωπικού και χρόνου από την ελληνική πλευρά είχαν ως αποτέλεσμα να μην είναι ακόμη δυνατή η σύνταξη οριστικών καταλόγων ζημιών.

Από τις πρώην κατοχικές δυνάμεις δεν μπορεί να αναμένεται μεγάλη υποστήριξη στο θέμα αυτό.

Ανασκαφικά ευρήματα και κλεμμένα αντικείμενα από την περίοδο Κατοχής μπορούν ακόμη και σήμερα να επανεμφανιστούν τυχαία (βλέπε την «υπόθεση Reinerth» και την τρέχουσα «υπόθεση Welter»). Ενίοτε μπορούν να εντοπιστούν μεμονωμένα αντικείμενα που μεταφέρθηκαν παράνομα στο εξωτερικό μέσω κλοπής ή εμπορίου (π.χ. Stuzinger στη Φρανκφούρτη).

Ωστόσο, ακόμη και σε αυτές τις περιπτώσεις, ο επαναπατρισμός στην Ελλάδα δεν μπορεί να θεωρείται πάντοτε δεδομένος.

Πρέπει οπωσδήποτε να σημειωθεί ότι κατά τη διάρκεια της Κατοχής δεν υπήρξε συστηματική κλοπή ή καταστροφή αρχαιοτήτων με άνωθεν εντολές.

Τα αντίποινα στρέφονταν περισσότερο κατά των ορθόδοξων εκκλησιών και των πολιτιστικών τους θησαυρών. Ο βυζαντινός πολιτισμός προφανώς δεν είχε το ίδιο κύρος για τις δυνάμεις Κατοχής με τον αρχαίο πολιτισμό. Το ερώτημα για τους λόγους αυτού του γεγονότος αποτελεί πολύ συναρπαστική πρόκληση και θα διερευνηθεί επιστημονικά σε μεταγενέστερες μελέτες.

Οι εκκλησίες βρίσκονταν στο κέντρο του ζώντος πολιτισμού της Ελλάδας. Οι ντόπιοι συχνά αναζητούσαν εκεί παρηγοριά ή καταφύγιο. Η καταστροφή των θρησκευτικών κτιρίων επηρέασε τον πληθυσμό πολύ βαθιά. Ο κλήρος, ο οποίος

συχνά συμμετείχε ενεργά στην αντίσταση κατά της κατοχικής δύναμης, επρόκειτο επομένως να τιμηρηθεί επίσης.

Ωστόσο, οι χώροι ανασκαφών με την πλούσια επίπλωσή τους (αρχιτεκτονική, γλυπτά, ψηφιδωτά κ.λπ.) γλίτωσαν, καθώς η γερμανική κατοχική δύναμη διεκδίκησε το ρόλο του νόμιμου φύλακα και θεματοφύλακα της ελληνικής αρχαιότητας. Οι σύγχρονοι Έλληνες στερήθηκαν έτσι τη διεκδίκηση της πολιτιστικής κληρονομιάς των αρχαίων Ελλήνων.

Από τη μία πλευρά, αυτό συνέβαλε στην προστασία των αρχαιοτήτων (η κατοχική δύναμη θα μπορούσε να ανασύρει τους θησαυρούς από τις κρυψώνες τους χωρίς ιδιαίτερη προσπάθεια), από την άλλη πλευρά, οι μορφές «οικειοποίησης και ιδιοποίησης» που παρουσιάστηκαν στη διάλεξη έγιναν αντιληπτές από τον ελληνικό πληθυσμό ως κακοποιητικές (βλέπε, για παράδειγμα, τον Ηνίοχο των Δελφών – πολυάριθμες μαρτυρίες συγγραφέων, δημοσιογράφων και αρχαιολόγων, ιδίως του Καρούζου).

Οι Γερμανοί αρχαιολόγοι που εργάζονταν στην Ελλάδα ήταν εκπρόσωποι μιας μορφωμένης ανώτερης μεσαιάς τάξης με φιλελληνικό χαρακτήρα. Επωφελούνταν από την εθνικοσοσιαλιστική ιδεολογία, η οποία διαδήλωνε την «πνευματική και πολιτιστική ανωτερότητά» τους έναντι των άλλων λαών. Με την κρατική υποστήριξη, ήταν σε θέση να επικεντρωθούν στις αρχαιολογικές τους δραστηριότητες και να αγνοήσουν όλα τα εγκλήματα που συνέβαιναν στο άμεσο περιβάλλον τους. Αυτή η αίσθηση ότι ανήκαν σε μια πνευματική ελίτ και ότι οι ίδιοι δεν ήταν καθόλου υπεύθυνοι για τα δεινά του ελληνικού πληθυσμού είναι ιδιαίτερα εμφανής στα δημοσιευμένα απομνημονεύματα των αρχαιολόγων Hampe και Jantzen.

Αυτή η αλαζονεία και η άγνοια (Arroganz und Ignoranz) που επικρατούσε κατά τη διάρκεια της Κατοχής δεν στρεφόταν μόνο κατά των Ελλήνων συναδέλφων τους, αλλά και κατά του ζωντανού πολιτισμού της χώρας που τους φιλοξενούσε.

Μετά το 1945, οι εμπλεκόμενοι αρχαιολόγοι δεν ήταν διατεθειμένοι να κάνουν αυτοκριτική ή να προβούν σε διαφοροποιημένη ανάλυση των γεγονότων του πολέμου. Ο προσωπικός τους ρόλος και η ευθύνη τους κατά τη διάρκεια της Κατοχής – είτε ως επιστήμονες, είτε ως μέλη του κόμματος, είτε ως μέλη της Βέρμαχτ ή/και ως εκπρόσωποι του Υπουργείου Εξωτερικών – εξακολουθεί να αποτελεί σε ορισμένες περιπτώσεις θέμα ταμπού.

Ακολουθεί ένα απόσπασμα από μια επιστολή που έγραψε ο Ότο Βάλτερ στο ζεύγος Καρούζου στις 17 Νοεμβρίου 1946:

«Είναι τόσο κρίμα που τόσο λίγοι άνθρωποι έχουν τώρα το θάρρος να ομολογήσουν την προηγούμενη στάση τους και ενδεχομένως να παραδεχτούν ότι έκαναν λάθος και να υποστούν τις συνέπειες. Πιθανότατα δεν θα είναι διαφορετικά και στην Ελλάδα. Μπορεί κανείς να τρελαθεί με την ανθρωπότητα εν γένει – ειδικά εάν την είχε προηγουμένως σε μεγάλη εκτίμηση».

Η κριτική επανεκτίμηση της Κατοχής στην Ελλάδα αποτελεί προϋπόθεση για μια προοδευτική συνεργασία στην Ευρώπη.

Την περίοδο 2016-2020, το DAI έκανε ένα πρώτο βήμα προς τη βελτίωση του διαλόγου και της μεταφοράς γνώσεων με ένα ερευνητικό πρόγραμμα για το ναζιστικό παρελθόν του μουσείου. Το CeMoG συνεχίζει να ερευνά και να δημοσιεύει για το θέμα αυτό από το 2021.

Η αυξανόμενη ψηφιοποίηση και δημοσίευση σχετικών εγγράφων για τη ναζιστική εποχή στο διαδίκτυο συμβάλλει επίσης σημαντικά στη διαφάνεια και τον ανοικτό διάλογο.

Αυτά τα συνεργατικά μέτρα προάγουν τις παγκόσμιες ανταλλαγές μεταξύ των ενδιαφερόμενων επιστημόνων και των απλών ανθρώπων. Συμβάλλουν επίσης σε έναν κριτικό αυτοστοχασμό που δεν βλέπει την ευθύνη του επιστήμονα στη σημερινή κοινωνία εντελώς αποκομμένη από τις τρέχουσες πολιτιστικές και πολιτικές τάσεις και τις επικρατούσες κρίσεις.